

63.

Л. С.

63

У. 65.

Мале та розумне.

[ОПОВИДАННЯ ПРО МУРАШОКЪ]

— № 36. —

Цина 8 к.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Электро-Типографія Н. Я. Стойковой, Знаменская ул., д. № 27.

1905.

У. В.

Мале та розумне.

I.

Павло Кордюченко, хлопець лить 17, скинчывъ учення въ повітовій школи и прыхавъ на лито до дому на село. Винъ завше кохався въ кныжкахъ, де пышется про всякихъ звіривъ, птыць та комахъ, и перечытавъ сылу такихъ кныжокъ. Павло такы багато де-чого знавъ про жыття всякихъ створинь, але все вважавъ, що знае мало, и вчывся все бильше та бильше.

Другого дня пился свого повороту зъ миста Павло пишовъ на толоку, де била самого лису паслы коней товариши його. Винъ пидійшовъ и прывитався до нихъ, а потимъ, сившы поручъ зъ ными на рови, почавъ балакаты про всяки речи. Хлопци згадували колышне, Павло оповидавъ про мисто, де винъ жывъ останнихъ килька лить. Колы се зненацька Марко, одынъ зъ хлопцивъ, скрыкнувъ и схопывся за потылицю. Почувся ляскъ. Де-хто засміявся.

— Тю!.. Чого се ты? — запытавъ въ него сусидь його Семень, зтревоженный несподиванымъ рухомъ.

— Та... кусається щось... Мурашка, — мовывъ Марко, задушывъ мурашку и показавъ ии Семени, держучы на долони.

— А ось и самый мурашныкъ! — обизвався Семень, глянувши позадъ себе. — А гайда, хлопци,

запалымо тутъ багаття!—додавъ винъ, показуючы на мурашныкъ.

— Нàщо жъ се робыты?—спытавъ Павло.

— А хйба що?.. Тоби мурашвы шкода?!—одповивъ Семень.

— Нуда шкода... Взаты, зруйнуваты зъ доброго дыва мурашныкъ—добра играшка!—сказавъ Павло.

— Якъ то зъ доброго дыва... А воны жъ чого кусаються?!—видповивъ Семень.—Ну, гайда, хлопци! Чого вы дывытеса?! Збирайте кизякы та сухи гылякы, та запалымо мурашныка!.. Ось и сирныкы... Гайда!—говорывъ винъ, добуваючы зъ кышени сирныкы.

— Эхъ, Семене, Семене!.. Велькый вже ты, а робышь таке, що й малій дытыни не годылося бъ,—обизвався Павло.

— Чого то такъ?—видгрызнувся Семень.

— На що жъ ты хочешъ мурашкамъ зло зробыты?

— А на те, щобъ не кусалыся!

— Отъ и бжола кусаетсяся, то й ии треба палыты?—спытавъ въ Семена Павло.

— Отсе сказавъ!.. Сыдивъ тры дни та й высидивъ злыдни. Ха! ха! ха!.. А чы знаешъ ты, голубе, що бжола хочъ кусаетсяся, то за те й меду дае. А мурашка що?.. Та видъ неи не тилько корыстного ничого нема чоловикови, але иноди ще й шкода велька бувае. Кто выидае осередци въ дерева? Не мурашкы? Отъ у насъ недавно выилы въ яблуни, а въ Оксеня Загородного таку гарну грушу збавылы, що ажъ жалъ

жывый дывытысь на таку шкоду. А винъ ще й пытае, на вищо руйнуваты мурашныкъ!.. А ну, хлопци,—гукнувъ знову Семень,—несить сюды лыстя сухого та паличча, та й запалымо швыдче. Отъ горитыме бисова лычына!

— Стривай трохи, —зупынывъ його Павло,— поспіешъ ще запалыты. А ось тебе що запытаю: дерево ваше те, що його мурашкы збавылы, старе чы молоде?

— Ба ни, старе!

— А Оксенева?

— Старе!

— То-то й ба! Якъ я бачу, Семене, то ты зовсимъ не тямышь, хто то выидае осередкы въ дереви,—мовывъ Павло.—Туть не мурашкы вынни, тутъ инша прычына йе, що дерево гыне.

— А що жъ то за прычына така! —запыталы хлопци Павла.

— А ось слухайте сюды!—почавъ винъ.— Нихто, мабуть, зъ васъ не бачывъ, щобъ мурашкы выидалы осередокъ въ молодого дерева, а тилько въ старого. Чы такъ, хлопци, я кажу?—звернувся винъ до товаришивъ.

— А такъ, такъ!..—видповилы йому ти.

— А теперъ я вамъ и скажу, що осередокъ въ дереви выидае старисть, а зовсимъ не мурашкы,— воны тилько потимъ въ порожньому стовбури оселяються. Оселывшысь въ стовбури, мурашкы заразъ перероблюють його такъ, щобъ имъ було въ йому жыты якъ найлучче. Для сього воны въ одному мисци выгрызуть осередокъ,

якъ колы то й чымало, а въ другому---ще й прыбавлять земли, або ще чого. Але се, хлопци, дереву ани трошки не вадыть,—воно жъ и перше було зъ дупломъ. Та не тилько не вадыть, а ще й выгоду дае: дерево починае росты буйнише и липше родыты. А яки прычыны сьому, заразъ роскажу. Колы, напрыкладъ, хто зъ васъ запошыть око,—писчынка чы що западе,—то зъ ока починають текты слёзы. Такъ робыться и тутъ. Мурашки, выгрызаючы трохы осередка, лоскочуть дерево и сылують його выробляты бильше соку. А колы дерево выробляе багато соку, то оно и росте буйно, и родыть добре. Отъ бачте, що тутъ мурашки не тилько не шкодятъ, але ще й выгоду дереву роблять.

— Ну-ну... Дыво та годи!—сказавъ хтось зъ хлопцивъ.

— Се ще байдуже,—мовывъ Павло.—Мурашка таке розумне створиння, що колы прыдывышся до ней та до ии жыття, то буде чому дывуватыся; иноди просто виры не поймешъ, щобъ комаха та розумна така була!

— А ты знаешъ про мурашокъ? Певно чытавъ по кныжкахъ, якъ то вона живе? — пыталы хлопци Павла.

— Та де-що знаю.

— То роскажы й намъ, що знаешъ,—прохалы хлопци.

— Добре,—згодывся Павло.—Ходимо сюды, блыжче до мурашныка, то тутъ, росказуючы, й показуватыму вамъ де-що на дили.

Вси посунулысь блыжче до мурашныка, и Павло почавъ свое оповидання.

II.

— Дывитсья,—ось передъ вамы мурашныкъ; се—невелычкый земляный горбыкъ. Мурашныкы не вси бувають однакови завбільшкы. З-надвору вони схожи на копыцю сина, шыроку внызу, а вгори вузьку. А то ще бувають мурашныкы зовсимъ нызьки,—такъ нибы кружало зъ дрибныхъ патычкивъ, роскыданныхъ по земли.

Вы бачыте тутъ сылу мурашокъ; де-яки зъ нихъ мають крыла, де-яки безкрыли. Безкрыли то робочи мурашкы. Визьміть вы котру зъ безкрылыхъ та роздывитсья їи гарненько. Наче бь то й нема ничого дывного: голова, груди, жывить та лапки, отъ и вси частыны невелычкога мурашыного тїла, яки одразу можна розглядиты. Але колы визьмете въ руки побільшаюче скло та кризь його глянете на мурашку, то побачыте, що справа зовсимъ не такъ вже й проста та немудра, якъ одразу здаеться.

— А що жъ то за побільшаюче скло? — спытавъ Васыль.

— Отъ и добре, що спытався. Заразь ось покажу вамъ побільшаюче скло.

По сїй мови Павло выйнявъ зъ кышени круглый шматочокъ скла въ оправи зъ невелычкымъ держалномъ.

— То воно таке!—протягъ здывовано Васыль, не розуміючы, що може буты дывного въ сьому шматочкови скла.

— А отъ глянь кризь се скло на мурашку,— мовывъ Павло.

Васыль пймавъ мурашку и глянувъ на неи кризь побильшаюче скло. Швыдко винъ одирвавъ одъ ока скло и скрыкнувъ голосно:

— Ой, яка жъ велька та головата мурашка!

Сей выгукъ зацикавывъ и другихъ, скло почало ходыты зъ рукъ до рукъ здывованыхъ хлопцивъ.

— Се скло,—казавъ тымъ часомъ Павло,—ще не дуже побильшуе речи. А отъ ѳе ѳ таке, що кризь ѳого можна яснище бачыты мисяць та зори, хочъ якъ воны далеко видъ нась. Мое жъ скло, кажу, не дуже на багато побильшуе речи: такъ, напрыкладъ, головку видъ шпылькы воно показуе завбільшкы якъ горошыну, волосыну завтовшкы якъ сирныкъ, блоху неменьшою видъ жука. Отъ кризь се скло мурашка здаватиметься разивъ въ 20 бильшою, нижъ вона ѳе насправжкы; тымъ то мы кризь се скло досыть добре побачымо сами маленьки частыны муращыного тила; побачымо навить те, чого безъ скла ѳ прымитыты неможна.

— Що жъ мы побачымо на мурашци кризь скло?—спытавъ одынъ хлопецъ.

— А ось що побачымо: пару велькыхъ очей на голови, ротъ зъ верхнею та ныжнею губамы, а помижъ сымы губамы ѳе гостри верхни щелепы, котрымы мурашка грызе та жуе ѳижу, та ще ныжни щелепы. Си щелепы—рогови. и воны такъ само потрибни мурашци, якъ чоловикови ѳого щелепы та зубы. Нарешти. на голови въ мурашкы

йе ще дви невелычки волосыны, що звутся муращынымы вусамы. Вы гляньте, сымы вусамы мурашка завше ворушыть; все, що побачыть, торкаенымы.

До грудей въ мурашки прыщято шестеро нигъ; кожна зъ ныхъ складається зъ килькохъ суставивъ, тымъ то мурашка й звется *суставчатоногою*. Въ крылатыхъ мурашокъ, опричь нигъ, до грудей прыщяти ще й крыла. А теперь гляньте на жывить; винъ складається, якъ и ногы, зъ окремыхъ частынъ, нибы каблучокъ чы килець, що позначуються на жывоти килькома невелычкымы зарубкамы. Таки, нибы пошматковани, створиння, якъ отъ мурашки, жуку, бжолы, метелыкы, мухы и инши, взагали звутся *комахамы*. Выходыть, що мурашка належыть до *комахъ суставчатоногыхъ*.

Колы хочете знаты, то я гараздъ, докладно роскажу вамъ, якъ саме збудовано тило у мурашки, зъ якыхъ частынъ воно складається, и якъ, загаломъ кажучы, мурашка живе. Хочь мурашка и дуже маленька комаха, та все жъ вона живе, йисть, пье, дыхае, ворушыться, лазыть, чуе, та ще до того наче бь то й миркуе про те, що ей треба робыты. Посадить мурашку въ склянку, а зъ склянкы вытягнить усе чысто повитря,—йе таки машыны, що се можна зробыты,—то мурашка, не маючы чымъ дыхаты, швыдко задушыться; не давайте ей довгый часъ йисты—она зновъ не буде жыты и згыне; выколить у неи очи—она ослишне, не буде бачыты.

— Чымъ же мурашка дыхае та йисть?—спытавъ Васыль.

— А ось слухай. Зверху тило въ мурашкы зодягнене въ тверду рогову шкурку. Ся доволи тверда, блыскуча шкурка захыщае середни, м'яхки частыны мурашыного тила, якъ отъ луска на рыби або звычайна шкура на скотыни. Теперь погляньмо, що йе пидъ сією шкурою: се дуже цикава ричь.

Колы мурашка йисть, то спершу вона пережовуе йижу, змочуе въ своему маленькому ротыкови слыною, а потимъ вже провадыть въ пельку, и видсы йижа йде тоненькою дудочкою, що харчоводомъ зветься, въ кендюхъ; за кендюхомъ йе ще кышка. Отуть, — въ кендюху та кышци, — йижа перетравлюється и стае прыдатною на те, щобъ годуваты мурашыне тило. А мурашыне тило, якъ и людське та усихъ иныхъ живыхъ тваривъ, годується кровью, тилько кровъ ся не тепла, якъ у насъ, а холодна. Выходыть, що частына йижи, котру йисть мурашка, на самый кинець перероблюється въ кровъ.

До речи, ось що дуже цикаво. Въ безкрылой мурашкы-робитныци харчоварна снасть (каналъ або дудочка, що по ній йижа йде въ кендюхъ, самъ кендюхъ и кышка, — все вкупи) наче бь то зь двохъ частынъ складена. Передня, бильша частына се наче бь то комора, куды мурашка складае йижу про запасъ; а вже задня частына травыть йижу.

Значыть йижа, котру мурашка прыймае, — якъ и перше я казавъ, — перероблюється въ кровъ. Якъ

зъ йижи зробытсья кровъ, то кровъ ся зтикае до окремой дудочки, що протягується вдовжъ мурашыной спыны заразъ пидъ роговою шкуркою. Ся дудочка мурашци такъ само потрибна, якъ людыни сердце. Серце у людыны колотытсья въ грудяхъ (то стулюеться, то зновъ растулюеться); се саме чыныть и мурашына дудочка. Колы у людыны сердце стулюеться, то зъ нього вытикае кровъ и жыламы тече по всьому тили, годуючы його; колы жъ стулюеться мурашына дудочка, то зъ неи тежъ вытикае кровъ, набучавлюе все тило и дае йому живнисть. У людыны кровъ, погулявшы по всьому тили, вертаеться зновъ до сердца; и мурашына кровъ, справывшы свое дило, вертаеться тежъ до дудочки, зъ якои и вытекла перше. Се обертання крови по тилови не перестае все жыття мурашкы. Та колы бъ кровъ не оберталась по тилови, то мурашка и не жыла бъ, бо тилько дудочка чы попусуеться, чы розирветсья, чы трисне, мурашка заразъ и згыне,—такъ само, якъ людына помре, скоро у неи сердце зупынытсья, чы перестане справляты свою роботу—розганяты по тилови кровъ и сымъ годуваты його, пидживляты.

Такъ отъ, неможна, кажу, мурашци жыты, колы кровъ не буде росходытсья по всякъ часъ по тилови; неможна й тежъ жыты и безъ повитря. На, Васылю, побильшаюче скло и роздывысь мурашку зъ бокивъ, то побачышь, що тамъ йе маленьки дирочки. Дирочки си звутсья дыхальцямы.

Васыль взявъ въ Павла побильшаюче скло, пйманъ мурашку и почавъ прыдывлятысь до ии бокивъ.

— Ну що, бачышь?—спытавъ Павло.

— Бачу. Такъ, якъ ты казавъ: зъ обохъ бокивъ ѳе дирочки. Ось, дывы!—звернувся винъ до своего сусида.

— А ну-ну! Дай и я подывлюся! — сказавъ Марко, а за нымъ и други хлопци бралы побильшаюче скло и роздывлялысь муращыни дыхальця. Колы вже вси упевнылысь, що въ мурашки справди зъ обохъ бокивъ ѳе дирочки, Павло почавъ дали свое оповидання.

— Якъ бы вы затулылы си дирочки чымъ-небудь, залипывши ихъ хочъ бы воскомъ або масломъ, то мурашка заразъ бы загынула, бо жыты вона безъ повітря не може. Затулывши мурашци дыхальця, мы видберемъ у неи повітря, що кризь ти дыхальця иде въ середыну тила. Выходыть, що мурашка дыхае не ротомъ, не носомъ (та носа въ неи и зовсимъ такы нема), якъ робыть се людына, коняка, корова та ѳ багато иншыхъ створинь, а тымы маленькымы дирочкамы, що мае зъ обохъ бокивъ. Видъ сыхъ дирочокъ въ середыну идутъ тоненьки дудочки, а по ныхъ повітря росходыться по всьому мурашчыному тилу.

Окримъ сього, въ мурашки ѳе и м'ясни (мускулы), и мозокъ. Мозокъ іи билымы тоненькымы ныточкамы зъ маленькымы вузлыкамы простягся вповоджъ ныжчої половины жывота и грудей, а биля головы кинчається бильшымъ вузломъ. Сей вузолъ для мурашки таку саму сылу мае, якъ для людыны той мозокъ, що въ голови у неи.

Видь вузлыкивъ, що на билій ныточци (зветься вона жывотовымъ ланцюжкомъ), идутъ на вси боки мурашыного тила тоненьки ныточки мозку. Дуже потрибни мурашци си ныточки. Якъ тилько перетяты котру зъ ихъ, ту, напрыкладъ, що йде до лапки, то лапки неможна буде зъ мисця зворушыты; якъ переризаты ти, що йдутъ до очей, то мурашка ослипне. Колы переризаты ти ныточки, що йдутъ до щелепивъ, то мурашка не спроможна буде поворухнуты щелепамы, а черезъ се не могтыме жувать и перетыраты йижу.

— Ажъ дивно, що въ якоись мурашкы тило такъ мудро зроблено... Наче машина яка; скоро хочъ трохи чого бракуе, заразъ и стане. Чы й у кожной твари тило такъ мудро складається? — запытавъ Васыль.

— А вже жъ у кожной!—видповивъ Павло.— Кожна частына справляе свою роботу, яку їй прызначено, кожна потрибна тилови и щильно звязана зъ усымъ тиломъ. Отъ якъ бы, напрыкладъ, у людыны зупынылося серце, перестало кыдатысь у грудяхъ, то заразъ бы стала и кровъ, дыхаты неможна було бь—и людына померла бь. И отакъ у кожного створиння!

— Кажы дали про мурашокъ,-- звернувся до Павла Васыль.

Ш.

— Досыть вже говорыты про будову мурашыного тила. Краще подывимось, якъ мурашка живе, якъ вона впорядкувала свое жыття, що и якъ вона робыть и про що турбується.

Никому ще не доводилося бачыты, щобъ мурашка жыла самотою. Мурашки, якъ и люде та ще де-яки твари земни, люблять жыты въ гурти, и черезъ се воны завше оселяються, сказаты бь, громадамы. Кожна громада будуе соби мурашныка, якъ люде будують городы, села, слободы; и въ кожному мурашныкови мурашки жывуть тысячами. А то ще й таки мурашныкы траплялыся, що въ нихъ було мурашокъ зъ пивъ миліона. Се вже, выходыть, вельке мурашыне мисто! Але не думайте, що мурашки ненарокомъ, випадкомъ збираються до одного мурашныка; навпакы, воны инакше й не жывуть, якъ громадою. Разомъ, цілою громадою воны шукають соби йижку, разомъ выкохують дитей, будують осели, разомъ идуть въ похидъ на ворогивъ, взагали все роблять гуртомъ, громадою.

Мурашныкъ—се нибы якесь вельке та гарно впорядковане мисто, де мешканци жывуть поміжъ собою въ добрій злагоди, тихо, спокійно; воны одностайне обороняють свое жытло, колы на його нападе який ворогъ, здебильшъ мешканци зъ другыхъ мурашныкивъ.

Въ мурашныку йе своя старшына и свои пидданци, йе мырни мешканци, робитныкы и військо, йе паны и слугы. Колы вы гарненько прыдивытесъ до громадянъ зъ мурашыного миста, то заразы запымитыте, що воны навить зверху одризняються одынъ видъ одного. Першъ за все вы въ мурашныку знайдете мурашокъ такихъ, що мають крыла (самокъ та самчыкивъ) и такихъ, що крыливъ

не мають (се—робочи мурашки). Робочыхъ мурашокъ найчастіше можна побачыты, бо ихъ завше въ мурашныку найбільше. Та до сього ще робоча мурашка, знаючы, що вона мусыть робыты велыку роботу, що кожна хвылына, мовлявъ, дорога, — ніколы не сыдыть безъ дила: вона завше метушытыся, бигае, тягне що-небудь до мурашныка, и черезъ се саме іи частіше, ніжъ другихъ мешканцивъ мурашныка, доводытыся бачыты и такій навить людыни, що не цикавытыся мурашынымъ жытыямъ. Та якъ же робочій мурашци не метушытыся? Одни зъ ныхъ повинни будуваты та лагодыты осели, — се—муляри та столяри; други повинни дбаты про йижу, котру треба перше знайты, а потимъ ще перетягыты до мурашныка и скласты до окремыхъ комирчынъ, — се нібы хлиборобы та кухари... Та мало хіба знайдетыся всякои роботы въ такому велыкому хазяйствы, якъ мурашныкъ, що мае такую сылу мешканцивъ.

Теперь прыдивытыся до сыхъ робочыхъ мурашокъ, — то помытыте, що у де-якыхъ зъ ныхъ голова та щелепы бильши трохы, якъ у другихъ. Се въ мурашныку—войаки; воны не мають иншой зброи, опричь власныхъ щелепывъ, але и сею немудрою зброею завзято бьютыся зъ ворогамы; оть тымъ то саме ихни щелепы бильши, ніжъ у простыхъ робочыхъ мурашокъ. А то йе ще й таки мурашки, що мають голову однакову зъ останнею частыною тила, а тило въ ныхъ трохы бильше, ніжъ въ прости робочои мурашки. Се—слипи мурашки. Воны найнещаслывыши видъ усихъ въ

мурашныку; воны для того тилько и жыють, щобъ видъ воякивъ та простыхъ робочыхъ мурашокъ одвертаты увагу ворогивъ на себе. Колы, напрыкладъ, робочи мурашки працують биля чого-небудь зверху мурашныка, то и слипи вештаються помижъ ными. Отъ якъ схоче яка-небудь пташка поласуваты мурашкою, то вона, звычайно, и не гляне на малу, а захопытъ велыку, слипу. На вийни слипи мурашки завше стоять на самому переди, а з-по-за нихъ, якъ з-по-за мицной стины, воюють воякы. Отъ въ якій прыгоди стають си слипци своему ридному мурашныкови, — воны навить жыття свого не жаліють.

Де-яки робочи мурашки николы не вылазять зъ мурашныка на свить божый, — се слугы та нянькы, котри справляють всяку роботу въ середины мурашныка та доглядають малыхъ дитей. Диты родяться одъ мурашокъ зъ крыламы (самычокъ та самчыкивъ), а робочи мурашки зовсимъ не плодючи; воны опричь роботы ничого другого не знають. Самычокъ доводиться бачыты ридко, бо ихъ не бувае бильше якъ тры на увесь мурашныкъ, а уси други мурашки зъ

..... самчыкъ.

..... робоча мурашка.

..... самочка.

крыламы—самчыкы. Сыхъ можна налчыты якъ колы то й килька десяткывъ. Самычка видъ самчыка ризнытсья тымъ тилькы, що мае бильшый жывить, а въ останнему воны зовсимъ схожи мижъ собою. Мурашки зъ крыламы—се въ мурашныку панство. Воны ни про що не турбуютсья, жывуть утишно, йидять смачно, кохаютьсья и до чорной важкой роботы берутсья дуже ридко.

Иноди мижъ робочымы мурашкамы можна примитыты такыхъ, що зверху зовсимъ не схожи на своихъ товаришивъ: воны бувають або меньши видъ другихъ на зристь, або на масть инши. Що жъ се за мурашки? А се жъ ти слугы, що я про нихъ допиру згадувавъ. Перше воны жылы соби на воли въ якому-небудь иншому мурашныку, але, якъ почалася вйна, ихъ захопылы други мурашки въ полонъ и перевернулы на своихъ слугъ. Паны ихни сылкуютсья зовсимъ не выпускааты ихъ на свить божый, а черезъ се и прымушують ихъ робыты всяку роботу въ середыни мурашныка.

— Чы бачъ, яки розумни та хытри зъ биса! Колы впймався, то одъ ихъ вже, выдко, не втечешъ!—мовывъ Марко.

— А въ нихъ такъ: колы невилныкъ, то до вику невилныкъ!—видповивъ Павло и почавъ ошовидаты дали.

Не вси мурашки однакови бувають завбильшкы; не однакови воны й на масть. Бувають мурашки чорни, червони, руди, рудасти та инши, такъ само, якъ и люде бувають: червони, напрыкладъ индйци, чорни—негры, били, якъ отъ мы,

українці, то-що. Въ якому-небудь одному мурашныку жывуть мурашки тилько однакови на масть, колы не личыты невилыныкывъ, що на вйни захоплено та въ неволю повернено.

— А чоґо се въ багатьохъ близькихъ мурашныкахъ мурашки бувають зовсимъ однакови на масть?—запытавъ хтось зъ слухачивъ.

— А ось слухай!—одмовывъ Павло.—Колы въ якому-небудь мурашныку наплодыться дуже багато мурашокъ и имъ стае тисно жыты, то биля старои осели будують воны нову. Отъ частына мурашокъ зъ старого мурашныка и перебирається жыты на нове мисце. Колы и въ новому мурашныку ихъ наплодыться повно, то будують третього, куды выходять жыты лышни. Такимъ отъ способомъ биля старого гнизда выростае циле мурашыне село, де буває иноди зъ двисти, зъ трыста мурашныкывъ. Певна ричъ, що черезъ килька часу таке село все розростається та розростається и, нарешти, робыться мурашынымъ мистомъ.

— Отъ воно якъ!.. А я думавъ, чоґо то воно въ лиси подекуды буває така сыла мурашныкывъ?—промовывъ той самый хлопецъ.

— А вже жъ такъ воно робыться! Такъ само, якъ и люде: стане тисно въ хати—ставлять другу и туды перебираються жыты,—видповивъ Павло и почавъ казаты дали:—Онъ въ Амерыци, на горахъ, що звутся Аллеганськымы, було знайдено велыке мурашыне мисто. Въ сьому мисти наличылы зъ пивторы тысячи мурашныкывъ.

Та ще й якыхъ! Коженъ зъ нихъ бувъ заввышкы зъ чоловика!

— Ого-го! То тамъ, мабуть, и мурашки бильши, нижъ отси,—сказавъ Васыль.

— Йе й бильши, а йе й таки сами,—видповивъ Павло.—Та се ще ничого, що ти мурашныкы булы вельыки, але и все те мисце, де стояло се мурашыне мисто, було порыте пидземнымы хидныкамы, котри булы нибы шляхамы видъ одного мурашныка до другого. Та найдывнише отъ що: узи мешканци въ сьому мисти жылы мижъ собою въ згоди; кожный зъ нихъ добре знавъ своихъ землякивъ и помогавъ имъ скризь, де треба було його помочи. Бувало, якъ розвалыться або инакше якъ випсується який-небудь мурашныкъ, то лагодять його не тилько сами хазяины, але й сусиды имъ допомагають.

Вельыка шкода, що мы черезъ свій зристь не можемо увійты въ середыну до мурашныка та на власни очи подывытысь, якъ воно тамъ все впорядковано. Але, обережно роскопавшы мурашныка, все жъ такы можна довидатысь про те, що робыться въ середыни въ йому. З-надвору мурашныкъ—оселя зовсимъ непоказна: купа земли, до горы вузча, прысыпана маленькымы шматочкамы гылячокъ, соломы, лыстя, зъ килькома выхиднымы дирочкамы,—отъ и все. Завбильшкы мурашныкы бувають не однакови. Инколы лучається бачыты и дуже вельыки, що мають заввышкы килька аршынивъ, зовсимъ якъ невеличка

копыця сина; другого разу побачышъ и такога, що зовсимъ и одъ земли його не выдко.

Гляньмо въ середыну до сеи на выдъ непоказной будивли. Боже ты мій, яка жъ тамъ сыла маленькихъ горнычокъ, кимнатоку, покоикивъ!

Спочатку вамъ буде здаватись, що й тутъ зовсимъ някиселького ладу немає, а все безъ пуття нащочено одно на друге. Але насправжкы воно не такъ. Горнычки си та покойки побудовано въ килька поверхивъ, одынъ поверхъ другого; на кожному поверхови багато неоднаковыхъ завбільшкы горнычокъ. Колы вамъ забажается поличыты си поверхы, то, на превелыке соби дыво, вы налицыте ихъ инколы ажъ сорокъ: двадцять надъ землею та пидъ землею стилькы жъ. А чы правда, хлопци, що такой будивли й людына николы не збудуе?

— Сорокъ поверхивъ?! Куды жъ тутъ людыни! Та се така сыла, що й подуматы трудно!.. Отъ я бувъ у мисти, то не бачывъ будынка выщого, якъ на тры поверхы,—промовывъ Василь.

— Йе будынки и бильши, нижъ на тры поверхы, але такого, щобъ бувъ збудованый на 40, мабутъ немає нигде,—мовывъ Павло. — Такъ отъ въ мурашынку на кожнымъ поверси йе багато неоднаковыхъ завбільшкы горнычокъ; воны злучени мижъ собою маленькымы хиднычкамы. Зъ одного поверха на другый тежъ йе хидныкы. Кримъ маленькихъ горнычокъ, въ котрыхъ ажъ кышыть мурашыной дитворы, йе ще й бильши: се нибы свитлицы. Воны иноди бувають дуже штучно зроблени:

стеля кругляста, дугою выведена, стины ривни, доливка гладенька, неначе зумысне убыта та втоптана; а до того ще въ де-якыхъ стелю пидперто бильшымы чы меньшымы стовпыкамы, щобъ кимнатка мицниша була та довше простояла. Мурашки навить и про те дбають, щобъ у нихъ въ мурашныку усе гарно було зроблено. Що жъ, може не ймете виры?—спытавъ Павлю, вглядившы, що де-хто зъ слухачивъ неймовирно усмихається.— Мурашка зовсимъ не така дурна тварына, якъ бы хто думавъ про неи. Якъ на вашу думку, на що мурашки роблять по своихъ мурашныкахъ ныжни та верхни поверхы?

— А хто його знае!—видповивъ де-хто.

— А ось на що: въ ныжнихъ поверхахъ,—мовывъ Павлю,—воны держать своихъ дитей, колы на двори ничъ або негода, а въ день та въ ясну погоду, навпаки, переносять ихъ до горныць, що на верхнихъ поверхахъ.

— Бачъ яки!—мовывъ одынъ зъ тыхъ, що сміялыся.—Тилько якъ же про все се довидалыся?—додавъ винъ.

— Додывлялыся до мурашыного жыття та й довидалыся. Отъ хочъ и ты прыйды въ ясну та теплу погоду до мурашныка, копырсны чымъ-небудь помаленьку, то заразъ и одкопаешъ и маленькыхъ мурашокъ, и подушки, бо воны тоди сыдять зверху. А въ негоду, въ сльоту тоби довелося бъ копнуты килька разивъ, покы до нихъ докопався бъ, бо воны тоди въ ныжнихъ поверхахъ. Отакъ и довидалыся, — мовывъ Павлю.

— Якъ я вже згадувавъ, — казавъ винъ дали, — вси маленьки горнычкы хиднычкы злучаються зъ бильшымы горныцямы, а звидсиля вже йдуть хидныкы до надвирнихъ дирочокъ. Надвирни дирочки мурашки на ничъ та въ негоду затуляють чымъ-небудь, щобъ не пустыты до середнихъ покоивъ мурашныка вохкосты, холоду та ворогивъ, котри, вскочывшы до мурашныка, наробылы бъ господарямъ багато лыха. Але мурашкамъ не досыть того, щобъ затулыты си диркы всякымъ хмызомъ, — воны наставляють биля дирочокъ ще й варту. Варта повинна цилу ничъ пыльно доглядаты мурашныка и, прымитывшы ворога, заразы оповищаты про се своихъ товаришивъ.

— Ну, а якъ же мурашки будують свои велыки громадськи осели? — спытавъ одынъ зъ хлопцивъ.

— Часто доводыться бачыты, що ось робочи мурашки заметушаться; бижать на вси боки муляри, столяри, будивнычи (и середъ мурашокъ треба комусь за роботою назыраты та ладъ усьому даваты) и почалась робота! Орудують мурашки щупальцямы, лапкамы, а найбильше щелепамы. Маленьки шматочки глыны, земли, писокъ хутко зносять на те місце, де розпочато будивлю. А тутъ вже мурашки-муляри мурують стины, кладуть стелю; звычайни робочи мурашки допомагають имъ. Скризь, куды не глянь, ажъ кыпыть робота. Ось одни поклалы стелю, други лидпырають ии круглымы стовпамы, трети роблять видъ одного покою до другого и на двиръ хидныкы. Уси робитныкы бадьори, надзвычайно працьовыти; уси

залюбки працюють, дивлячысь, якъ все росте та росте ихне дило. Мижъ робитныкамы скризь бигають мурашки, що готують йижу та годують голодныхъ або втомленихъ товаришивъ, заховають ихъ до дила и зновъ бижать по йижу. Отъ, нарешти, мурашныкъ и збудовано. Його прысыпають шматочкамы гылячокъ та соломы, глыною, пискомъ; пророблюють надвирни дирочки, и потомлени господари нарешти перебираються на жыття въ свою нову оселю и захожуються биля своеи щоденной звычайной работы. Але не уси мурашки будують свои мурашныкы зъ земли. Де-котри на се вжывають тырсу, а то ще й таки йе, що оселяються въ порожнихъ стовбурахъ деревъ, въ пенькахъ то-що, трохы перероблюючы ихъ своимы щелепамы, щобъ краще имъ було въ нихъ жыты; отсе вже правдыви столяри... Мабуть, ото Семень на сыхъ саме и гнивається... Въ Индіи,—йе така сторона далеко видъ насъ на схидъ сонця,—жыве така порода мурашокъ, що будуе соби мурашныкы тилько въ порожнихъ стовбурахъ деревъ.

— Отси-бъ усе дерево поныщылы, колы бъ справди воны йому шкодылы,—промовывъ одынъ зъ слухачивъ.

— Все не все, а багато бъ дерева пропало дурнисенько,—видповивъ Павло.—Си мурашки, знайшовшы прыдатнього на мурашныка стовбура, зносять до його те, що имъ потрибне для будивли, найпаче коровъячый кизякъ. Вызбиравшы коровъячый кизякъ, де тилько трапыться знайти,

воны вироблюють зъ його нибы цеглынкы, маленьки, але тверди та мицни. Виробляючы цеглу, си мурашки разомъ будують и самый мурашныкъ. Воны кладуть цеглу рядочкамы одну на другу, ажъ помы не стане чымале кругле гниздо. Въ середыни въ сьому гнизди воны ще вироблюють багато горнычокъ, кимнатоку...

— Отсе то правдыви муляри!—мовывъ Василь.

— А дывитсья, хлопци, вже й сонечко спочыло!—обизвався одынъ зъ пастушкывъ. — Гайда скотыну до дому гнаты!

— Якъ швыдко часъ збигъ!—мовывъ другый.

Вси встали и пишли займаты скотыну, що розійшлася скрызъ по толоци.

— Та прыходь, Павле, и завтра!—прохалы Павла хлопци.—Прыйдешъ?

— Прыйду!

— Та тилько гляды, не спизняйся!

— Добре!—видказавъ винъ, йдучы до дому зъ хлопцямы та балакаючы про мурашокъ. Хлопци роспытувалы його, зацикавлени тымъ, що довелося имъ почуты.

IV.

Другого дня, колы вже вси хлопци зійшлыся и посадалы кругомъ Павла, винъ почавъ дали свое оповидання.

— Безкрыли, робочи мурашки не тилько будують жытло, але й пиклюються раз-у-разъ, щобъ

кожна мурашка зъ ихъ мурашныка мала що йисты. Самчыкы и самычкы и мали диты зовсимъ не знаютъ того клопоту; воны не дбають про йижу. Самычкы та самчыкы тилько плодятъ дитей; до якои-небудь другои работы воны нездатни, бо ледаривъ, гиршыхъ за нихъ, свить не бачывъ. Йисты, пыты, спаты, гуляты, ни про що не дбаты и безъ сорому браты те, що прыдбавъ другый,—се вся ихня работа. Проста робоча мурашка не сміе сперечатыся зъ ными, а повинна у всьому имъ догожаты и настарчаты имъ всего, чого тилько воны потребують. Але для робочои мурашкы все те байдуже: можна думаты, що вона дуже образылась бы, колы бь який-небудь самчыкъ або самычка не захтилы ии послугъ прыйняты. Вона нибы за велыкы щастя для себе мае догожаты всякымы способамы тымъ дармоидамъ. Вона просто справляе ту роботу, яку ий прызначено, а до всего иншого—ий байдуже. Дуже чудне створиння—робоча мурашка! Що ии злучае такъ зъ тымы панами—самычкамы та самчыкамы,—що сылуе ии потураты усякимъ ихнимъ вытребенькамъ та примхамъ и зъ такою загарлывистю працюваты за-для ихъ,—далеби не видаю. Та й сама робоча мурашка ледви чы зумила бь одповисты вамъ на таке запытання, колы бь умила говорыты. „Такъ ведеться у насъ здавна. Не мы заводылы си звычай, не намъ ихъ и руйнуваты!“—отъ и все, що могла бь вона видказаты вамъ.

— Выходыть, що робоча мурашка не тилько

годуе саму себе, але ще й самычокъ, самчыкинъ та малыхъ дитей?—спытавъ Марко.

— Та вже жъ!—видповивъ Павло.

— Ну та на малыхъ нарикаты неможна, бо воны слаби, немощни створиння: ихъ и нагодуваты не грихъ. А отъ самычки та самчыкы—се правдыви дармоиды, що тилько чужый никъ заидають,—додавъ Марко.

— Такъ воно та не такъ!—мовывъ Павло.— А що бь було, колы бь въ мурашныку та не було самычокъ та самчыкивъ. А було бь те, що й робочихъ мурашокъ не було бь. Такъ выходить, що по правди воны не зовсимъ такы й дармоиды.

— А що мурашки йидять?—запытавъ одынъ хлопець.

— Йидять мурашки багато де-чого,—одказавъ Павло.— Зерно, овощъ, кузка, мертвякы усяки, падло,—отсымъ усымъ воны жывляться. Найбільше жъ имъ до смаку солодоши: медъ, оолодкый сикъ зъ рослынъ, цукоръ то-що. Багато иноди лыха зазнають мурашки черезъ те, що люблять такъ поласуваты чымсь солоденькымъ. Влизе часомъ мурашка въ дижечку зъ медомъ, наисться добре, але колы схоче вже вылизты—туть настыгае ии лыхо. Медъ лыпкый, отъ якъ застрягне мурашка въ йому, то вже годи ий вылизты звидтиля,—тамъ и пропаде.

— А якъ мурашки здобувають соби йижу, чы кожна наризно, чы гуртомъ?—запытавъ одынъ хлопець.— Я завше бачывъ ихъ наризно.

— Правда, ие й таки мурашки,—мовывъ

Павло,—що ходять за йижою наризно, але бильшисть се саме робыть гуртомъ. То дуже цикаво, якъ воны шукають йижу соби.

Дывитсья на отсю мурашку, що швыденько прямуе до мурашныка; отъ вона черезъ килька хвылынъ вертаеться, та вже не сама, а зъ товаришамы. Се вона бигала въ мурашныкъ, щобъ оповистыты своихъ товаришивъ, що недалечко йе здобычъ, яку ій самій не сыла дотягты до дому, та попрохаты въ ныхъ запомогы.

— Якъ-то попрохаты запомогы?!—здывовано запытавъ одынъ хлопець.—Хиба мурашки вміють балакаты?

— А ты якъ соби думавъ?—видповивъ Павло.—Мурашки балакають, хочъ балачка у ныхъ зовсимъ не така, якъ у насъ: воны балакають не голосомъ якъ мы, а тымы вусыкамы, що вчора вы роздывлялысь черезъ побильшаюче скло. Коль не ймете виры сьому, то я роскажу вамъ кильке подій зъ жыття мурашокъ, и вы упевнытєся, щє мурашки такы справди балакають мижъ собою а черезъ се саме добре розуміють одна одну. Одынъ ученый, що робывъ усяки дослиды надт мурашкамы, одного разу повисывъ на стели на мотузку горщыкъ зъ дрибненько стовченымт цукромъ и посадывъ туды одну мурашку. Ласунка наилася цукру до схочу, потимъ по мотузочци вылизла на стелю, звидтыля по стини злизла до дому и побигла до свого мурашныка. Черезъ килька часу вона вернулась знову але вже не сама, а зъ товаришамы. Коль и си, на-

илысь добре, то уси разомъ побиглы до мурашныка зъ висткою, що недалечко йе чымъ поласуваты; незабаромъ до горняты зъ цукромъ прыбула цила валка мурашокъ и почала йисты його. Спершу, —цилыхъ два дни, —такъ добувалы воны цукеръ: перше лизлы по стини, потимъ по стели и, нарешти, по мотузкови та й въ горщыкъ. Дали такой шляхъ, мабуть, здався имъ занадто довгимъ и воны добралы соби иншого способу, щобъ добуваты цукеръ. А вгадайте, що воны выгадалы? Зроду не вгадаете!.. Слухайте! Горня зъ цукромъ высило надъ пидлокотныкомъ. Отъ на сьому пидлокотныкови стала велыка сыла мурашокъ, а штукъ зъ десять спомижъ ныхъ полизлы въ горня старою дорогою. Ти, що булы въ горшку, бралы въ щелелы по грудочци цукру и, прынисшы ии до краю горняты, кыдалы своимъ товаришамъ, а ти вже пидбиралы та неслы до мурашныка.

Уси хлопци здывовано дывылысь на Павла.

— А то ще другой ученый взявъ килька мурашынять, посадывъ ихъ въ мыску и до сього гуртка прылучывъ одну стару мурашку. Покрутылась, повертилась стара мурашка биля молодыхъ, а дали й побигла до своего мурашныка. Колы гляне ученый черезъ килька часу — бижыть мурашка зновъ до мыскы, а за нею ще штукъ зъ двадцять. Повлазылы воны въ мыску, позабиралы въ щелелы мурашынять та й побиглы швыдко назадъ до мурашныка. А другого разу сей самый ученый й таке бачывъ, що, мабуть,

людыни мовы, то якимъ способомъ мурашка оповистыла бѣ своихъ товаришивъ про цукеръ, про мурашынятъ, що сыдили въ неволи, про прыпѣяту до стола муху або про те, що мисце, де стоить шклянка зъ фіялкамы, небезпечне? Выдко, що мурашки й справди одно одному подають якось голосъ, подиляють свои мурашыни думкы, якъ отъ мы се саме робымо, розмовляючы. И справди, мурашки балакають своимы вусыкамы такъ, якъ отъ и у насъ розмовляють на мыкгахъ зъ нимымъ чоловикомъ. А де-яки зъ мурашокъ можуть подаваты навить справди голосъ. Си вже спроможни балакаты не тилько вусыкамы, але й голосомъ, якъ отъ люде.

V.

Йесть ще й таки мурашки, що не дбають про те, щобъ заготовляты соби йижу на довгый часъ або хочъ на зиму. Си мурашки звутся *фуражырамы* и жывуть воны грабункомъ. Водяться воны въ Амерыци, бия вельчезной ричкы Амазонкы.

Мурашныка воны не будують соби, бо николы не трымаються одного мисця, а завше мандрують, мовъ ти цыгане, зъ одного мисця на друге. Тилько на ничь воны зупыняються и, знайшовшы гарне мисце, отаборуються; а вранци- шукай витра въ поли: зновъ потяглы на грабунокъ

Вранци-рано лагодяться *фуражыры* въ похидь. Спочатку збираються воны уси до кушы,

а потимъ, шыкуючысь, мовъ ти москали, йдуть въ дорогу. Одъ головного вѣйска видлучаються та: розходяться на вси боки нибы загоны невелички, що скризь навколо шукають здобычи. Розвидчыкы си дуже пронызувати! Куды тилько воны не заглянуть, шукаючы йижи! Скризь шукають, скризь ныщпорять: и пидъ каменемъ, и пидъ лыстямъ; заглянуть въ кожный куточокъ, въ кожную щилынку.

Отъ гуртъ розвидчыкивъ зупынывся, бо нагыляци воны вглядили велику гусельню. Раптомъ зъ усихъ бокивъ воны кыдаються до неи и починають їи кусаты та тормусуваты, ажъ покы вона не дѣйде. Але до мисця, де стоить головне вѣйсько фуражыривъ, не сыла ихня однести сю гусельню, — дуже вже вона велика та важка за-для нихъ. Тоди зо два чы зо тры фуражыры бижать до головного табору за пидмогою. Мынае килька часу, писланци вертаються, ведучы зъ собою зъ сотню мурашокъ на пидмогу. Теперъ воны и не таку вагу, якъ здохла гусельня, здолають перенести. Тымъ часомъ якъ одни бигалы за пидмогою, ти, що зоставалыся на варты била гусельни, тежъ не сидилы дурно: воны пошматувалы гусельню, щобъ зручнише було їи нести.

Нарешти, уси вкупы берутъ мижъ щелепы шматкы гусельни и несуть до табору. По дорози имъ зустрічаються ще килька гуртивъ розвидчыкивъ, котри тежъ не зъ порожнимы, мовлявъ, рукамы вертаються до дому: одни зъ нихъ впіймалы чымалу муху; други насылу тягнуть велы-

чезного жука; трети обережно несуть биленькихъ гробачкивъ, що накралы въ ось... Уси ради, уси поспишаються однести свою здобычъ до табору. Отъ воны вже й досталыся до того мисця, де отаборылося головне вѣйсько, и кладуть свою поживу до долу. Заразъ пидбигають други мурашки, берутъ ихъ видъ розвидчыкивъ и односять на самый кинецъ табору, до обозу... Рушылы дали дужи полкы фуражыриивъ, зупыняючысь по дорозѣ, усе грабуючы та нападаючы на усяку дрибну тварь. Такимъ побытомъ вештаються воны великымы громадамы по обохъ берегахъ ричкы Амазонкы и, руйнууючы чужи гнизда, гублячы велику силу усякой кузкы та грабуючы чуже добро, наганяють великый страхъ на жукивъ, гуселень, гробакивъ та иншихъ такихъ створинь. Си мурашки — справжни воякы, колы мы прыривляемо ихъ до другихъ.

Инши мурашки жывуть соби здебильшого тыхо та мырно, воюють ридко, будують собі мицни та довговични осели, хазяинують та дбають про усяке добро. Часомъ мурашки про запасъ збирають и насиння усяке; инколы воны навить зерно въ поля зносять до мурашныка, де складають його по комирчынахъ, що для мурашокъ мають таку вагу, якъ у людей коморы та магазей. Колы мурашныкъ дуже великый и хазяйство въ йому ведеться добре, то и запасу тамъ буває багато. Чоловикъ, натрапывшы на такой мурашныкъ, добро поживывся бѣ.

А то йесть ще й таки мурашки, що звуться

женцями. Вони збирають зъ де-якихъ рослынъ насиння и зносять його до мурашныка. Якъ достыгне насиння сыхъ рослынъ, тоди и почи-наються жныва для мурашокъ. Одна частына ихъ вылазыть на рослыну и потимъ розлазыть ся скрызъ по гылячкахъ; друга жъ частына зостається доди, пидъ рослыною. Ти, що повылазылы на рослыну, своимы щелепамы одгрызують насиння и кыдають його до долу. А ти, що доди лышы-лыся, пидбирають його и односятъ до мурашныка. Кыпыть работа! Осъ валка мурашокъ-женцивъ несе обережно, держучы надъ головою, насиння; вони бояться, щобъ, спотыкнувшысь, не впасты часомъ зъ своею коштовною вагою. Назустричь имъ бижать ихни товариши порожньомъ; вони вже разъ однеслы свій пайокъ, а теперь идутъ вдруге. Вовыця та й край! Косовыця и возо-выця заразомъ! Та, несучы насиння, мурашкы швыдко втомляються и отъ добралы способу, щобъ не гаяты даремно часу на видпочынкы: такъ, прымиромъ на половыни дороги кыдають вони вагу и вертаються знову на поле. Покры дйдуть назадъ, то й спочынуть, а тамъ зновъ до работы. Небавомъ до складеного на дорози насиння надходять видъ мурашныка други, не потомлени мурашкы, забирають його та й несуть до дому. Недалечко видъ мурашныка вони натрапылы на своихъ товаришивъ, що биля чогось запопадлыво працювалы. Си останни выносылы свое насиння на горбокъ биля мурашныка, клалы його на землю и скочувалы до нызу. Насиння котылося

до самого мурашныка, а тутъ вже други бралы його и ховалы въ мурашныкъ. Знисшы до дому насиння, мурашки заразы почынають його луцыты, а злущывшы, складають до окремыхъ комирчынъ; лүшпайкы жъ выносять наверхъ, згрибають ихъ на купу, а потимъ витерьъ розвіюе ихъ. Але на сьому ще не край работи: багато ще клопоту буває часомъ мурашкамъ зъ сымъ насиннямъ. Иноди воно вохкымъ стае и може цвиллю взятися, то треба його на сонце выносыты сушытыся; иноди, —але се буває дуже ридко,—робочи мурашки не доглядять насиння и воно пустыть паросты. Але и тутъ мурашки вміють соби раду дати: воны поперекусують въ такого насиння коринци, и воно перестае росты.

Ну, та се ще не дыво. А то ще де-яки мурашки обробляють невелички клаптычки земли билия мурашныка и засивають ихъ, мовъ бы справжне поле. Си мурашки—правдыви хлиборобы... Отъ рослына, посіяна мурашкамы, сходить, цвите, родыть насиння, стыгне и обсыпается. Годи мурашки хлиборобы, зибравшы зерна въ 4—5 разивъ бильше, нижъ засіялы, радисно складають його въ мурашныкъ. У сыхъ, якъ бачыте, вже зовсимъ якъ у людей.

А то ще по обохъ берегахъ ричкы Амазонкы, тамъ такы, де мандрують мурашки-фуражыры, живутъ ще мурашки-лыстогрызы.

Повылазять ото си лыстогрызы зъ мурашныка, стануть рядочкамы та й идуць довгою валкою по добре знайомій стежечци до якого-небудь

великого дерева, що росте отъ хочъ бы сажнивъ за 50 видъ мурашныка. Прибувши до дерева, воны вылазять на його, а потимъ розлазяться скризь по гылякахъ. Вылизшы, заразь берутся до роботы. Одни зъ ныхъ починаять своимы великымы та острымы щелепамы грызты листьа (тымъ то и листогрызамы звутся) и, надгрызшы трохы, хапають листочокъ за кинчыкъ та, смыкнувши килька разивъ, одрываютъ шматочокъ. Одирвавши, кыдають си шматочки до долу. А тамъ вже ихъ пидбирають мурашкы, що на се саме и лышылыся доли, пидъ деревомъ. Але не усякый зъ листогрызивъ свою здобычъ додолу кыдае: де-яки сами зносять ии на землю, а потимъ и до мурашныка допроваджують. Кыпытъ работа, ажъ любо глянуты!

И вже незабаромъ видъ дерева до мурашныка йде велика валка листогрызивъ, що несе листьа, держучы його надъ своимы головамы. Уси воны йдутъ по одынъ бикъ стежки, а назустричъ, вже другимъ бокомъ, бижать листогрызы, що однеслы вже свій пай до мурашныка и зновъ идуть по листьа. И отакъ, не заважаючи одно одному, роблять свое дило. Одного разу ученый чоловикъ, Эллендорфъ, бажаючи дизнатися, що си мурашкы почнуть, колы имъ загородыты шляхъ, поклавъ поперекъ стежки товсту ломаку. Мурашкы, що неслы листьа, зупынылыся, побачывшы, що никуды дали йты. Навкругы росла густа трава, кризь яку не сыла було продряпатыся; выходыть, що ани собъ, ани цабе не можна було взяты, щобъ

мынуты ломаку. А по-пидь ломакою тежъ не пролизешъ, бо щильно до земли прытулена. Що тутъ його робыты? Мурашки, що передъ везы, спершу думалы по-пидь ломакою пролизты або й поверхъ ломакы, та неможна: вага заважае. Де-яки зъ переднихъ лыстогрызивъ поклалы здобычъ свою на землю; потимъ те саме зробылы и други. Одна частына зъ ныхъ безъ вагы легенько перелизла черезъ ломаку; друга—лышылася по симъ боци. И отъ разомъ уси мурашки взялыся до работы: воны почалы копаты хидныкъ по-пидь ломакою. Швыдко гуртомъ прокопалы його и, забравшы лыстя, подалысь дали. Колы усе лыстя вже знесуть до мурашныка, то треба й тутъ йому якусь раду даты. Сю роботу вже сповняють маленьки робитныкы, що мало не все жыття свое сыдятъ пидъ землею, а на свить божый выходятъ инколы тилько дыхнуты чыстымъ повітрямъ та погуляты трошкы на воли. Воны крышатъ лыстя на дрибненьки шматочки, а потимъ гарненько складають по комирчынахъ.

— Ну, а дали що? На що жъ лыстогрызамъ се лыстя? Хиба воны йидять його? — запыталы хлопци.

— Ба ни, — видказавъ Павло. — На маленькыхъ, бачте, шматочкахъ сього лыстя растутъ невелычки грыбки; отси то грыбки й потрибни лыстогрызамъ: се ихня найсмачниша страва. Такимъ чыномъ лыстогрызы роблять соби нибы городы и выкохують по ныхъ свою овощъ, якъ напрыкладъ люде капусту то-що.

VI.

— Отсе ты, Павле, намъ оповидавъ про мурашокъ-хлиборобивъ... Чысто такъ у нихъ все, якъ и въ людей. А чы йе у мурашокъ худоба, якъ отъ у насъ?—спытавъ Семень.

— Ото добре, що нагадавъ!.. Якъ же, йе й таки, що й худобу власну мають,—мовывъ Павло.

— Невже? Що жъ то за худоба? — спытавъ одынъ хлопецъ.—Певно тежъ якась кузка.

— Та кузка жъ!—видказавъ Павло.—Йе така маленька, негарна, зеленковата кузочка, що *рослынною вошою* зветься, бо живе та плодыться по рослынахъ. Певно коженъ зъ васъ ии бачывъ. Отся сама рослынна воша и йе мурашына худоба; ии ще инакше мурашыною коровою звуть. У сеи кузочки на задній частыни тила йе два невелички рижкы, зъ якыхъ инколы тече лыпкый та солодкый сикъ; сикъ сей дуже люблять мурашкы и пьють його, нибы молоко люде. Подывитесь тилько, якъ мурашка упадае биля сыхъ своихъ коривокъ, якъ вона доглядае ихъ! Зъ усього выдко розумне та тямуще створиння. Казавъ я вже вамъ, що мурашка дуже любыть поласуваты якою-небудь кузкою; гусельня, жукуы, мухы, метелыкы,—все се йисть мурашка, а рослынныхъ вошей не тилько сама не чипае, але ще й видъ другихъ кузокъ обороняе ихъ, не дае на поталу. Гляньте ось сюды, яка сыла мурашокъ скупчылася на сій рослыни. Чого имъ, думаете, треба тутечкы? Чого вони зъ такою охотою лизуть

майже на кожну рослину? Та того жъ, що тамъ водяться сыла сыхъ рослынныхъ вошей. Мурашки пидбигають до нихъ, починають лызаты ихъ, гладыты, лоскотаты; нарешти, рослынна воша выпускае зъ своихъ рижкивъ прозорчасту крапельку соку. Мурашка заразъ їи ковтае. Выдоившы такимъ способомъ килька сыхъ коривокъ и до схочу напившысь ихнього молока, мурашка набирае його ще й въ ротъ, бижыть до мурашныка и годуе нымъ самчыкнвъ, самычокъ та дитей. Та выдоившы, мурашки не кыдають своихъ коривокъ, а пыльно доглядають ихъ, навить пасуть, переносячы ихъ зъ одныхъ гылячокъ, де вже нема чого йисты, на други—зъ свижою пашою; кримъ того, мурашки переносять ихъ до своихъ мурашныкивъ въ тій думци, що лучше держаты таке корысне створиння заразъ биля себе, ніжъ скрызъ бигаты та розщукуваты його. Вдома въ себе мурашка такъ само запопадливо пиклується биля рослынныхъ вошей, годуячы ихъ завше свижою та смачною стравою. Але й на сьому ще не край! Мурашки не тилько самыхъ рослынныхъ вошей зносять до свого мурашныка, але й ихни яечка; и потимъ, колы зъ нихъ вылуплюються маленьки рослынни воши, мурашки выносять ихъ зъ мурашныка на свить божый. Пидъ рослынамы, на яки воны повыносылы своихъ „телять“, мурашки будують зъ земли невелычки нибы загороды, схожи на справжни загороды, що люде будують за-для своей худобы. По сыхъ загородахъ и растутъ

рослыни воши пидь доглядомь мурашокъ. А доглядають ихъ мурашки дуже пыльно: годують смачно, боронять одь ворогивъ та у всьому догожають имъ. Иноди мурашки будують отси загороды за-для своей худобы не биля мурашныка, а по тыхъ рослынахъ, де вона найбильше водыться.

— А якъ же люде про все се дизналыся?— спытавъ Васыль.

— А ось слухай, — видповивъ Павло. — Одному ученому чоловикови, Бонне, лучылося знайти на молочайовому стовбури невелычкога земляного круглячка мурашыной роботы. Росчахнувшы сю дывну будивлю, Бонне въ середыни побачывъ невелычку горнычку зъ круглястою стелею и гладенькымы та ривнымы стинамы. Въ сій горныци жыло чымало рослынныхъ вошей, а мижънымы бигалы мурашки. Певна ричъ, що сю будивлю мурашки збудувалы за-для своихъ „коривъ“ и сами навидувалыся колы-не-колы до ныхъ подоиты. Такимъ чыномъ рослыни воши не тилько добрый доглядъ малы, але й захыстокъ видь усякыхъ ворогивъ, бо до горнычки потрапыты могли воны та ще сами мурашки. Та за си клопоты воши добре оддячуютъ своимъ хазяинамъ, даючи имъ багато своего „молока“. Воны звывкають до мурашокъ швыдко и завше одризнять своихъ видь чужыхъ. Видносыны мижъ рослынными вошамы та мурашкамы таки сами, якъ мижъ справжними коровами та людьмы. Одынъ ученый, Дарвинъ, ось що про се оповидае: „Видь рослынныхъ вошей, що сыдили на щавели,

я поодгонывъ мурашокъ и килька годинъ не дозволявъ имъ сходытыся докупы. Отакъ килька годинъ я трымавъ ихъ наризно, думаючи, що недоени рослынни воши й сами стануть выпускааты сикъ. Килька часу розглядавъ я ихъ кризь побильшуюче скло, але й одна зъ ныхъ соку не выпускала. Тоди я почавъ торкаты ихъ та лоскотаты волосынкою самисенько такъ, якъ лоскочуть ихъ мурашки своимы вусыками; але й на сей разъ и жадна не пустыла соку. Писля сього я пидпустывъ до ныхъ мурашку и зъ того, якъ вона заметушылася, забигала кругъ ныхъ, зрозумивъ, що вона заразъ побачыла, на яке багатство натрапыла. Заразъ вона почала лоскотаты одну рослынну вошу, дали—другу, и кожна зъ ныхъ, скоро мурашка доторкнется, пидймала до горы свй жывить и выпускала крапельку прозорчастого, якъ сльоза, солодкого соку. Сикъ сей мурашка заразъ ковтала. Навить и молоди рослынни воши робылы се саме“. Отакъ розказуе Дарвинъ про сю справу.

Та не сами тилько рослынни воши — мурашына худоба; у де-якыхъ ще й инша худоба йе. Отъ въ Амерыци у килькохъ породъ мурашокъ трапляється бачыты багато дуже якыхсь на выдъ дывныхъ мурашокъ: у кожной зъ ныхъ нибы тилько й йе, що одынъ велькый та круглый жывить, мовъ горохъ завбильшкы. Голова та груды таки, якъ и у всякои другои мурашки, тымъ то и выдають дуже малымы супроты жывота. Си мурашки звутся *медоносамы*. Вони,

тежъ худоба, тежъ нибы коровы: Шукраючы йижу, медоносы пыльнують повно набраты въ свій жывить солодного соку, а потимъ зимою, колы часомъ бракуе йижи, годують нымъ своихъ товаришивъ.

— То выходыть, по мурашынкахъ жывуть не одни тилько мурашкы, але й други комахы?— запытавъ одынъ хлопецъ.

— А вже жь!—одказавъ Павло.—И не сами тилько рослынни воши по мурашынкахъ трапляються: багато й иныхъ кузокъ та павучкивъ усякихъ трымають у себе мурашкы. Де-яки зъ сыхъ кузокъ навить слипи стали черезъ те, що завше пидъ землею, въ мурашынку сыдятъ и никола не зъявляються на свить божый, бо усяка тварь, жывучы безъ свиту, въ темряви, слипне на очи.

— Чого жь саме?—спытавъ Васыль.

— А ось слухай,—одказавъ Павло.—Въ темряви очамъ ничого робыты, и воны стають зовсимъ зайвымы та потроху перестають зовсимъ бачыты. Але се робыться не одразу; а дуже поволи. Колы, прымиромъ, яке-небудь створиння черезъ якись тамъ прычыны стане жыты десъ пидъ землею, въ вичній темряви, и плодытыся тамъ, то очи вже и въ його самого стають погани, та одначе на нихъ ще можна де-що бачыты, а вже въ його нащадкивъ то й зовсимъ щезають; лышаються тилько ямки видъ очей. Отъ, напрыкладъ, критъ—слипе авирятко черезъ те, що живо завше пидъ землею; а то ще до велы-

кыхъ та темныхъ печеряхъ, воды повныхъ, знайшлы слипыхъ рыбъ. Черезъ се саме, черезъ бракъ свита та роботы за-для очей, и мурашыни кұзкы слипи стали.

Кримъ сыхъ кузокъ, по мурашныкахъ живе ще багато й иныхъ, не тилько корысныхъ за-для мурашкы, але й зайвыхъ зовсимъ та шкодлывыхъ. Усякъ знае, що биля працьовытого, робочого створиння завше купчатся ризни дармоиды, що пыльнують того, якъ бы прожыты безъ працы, безъ турботъ. Йе й биля мурашокъ таки охотныкы до готовенького. Напрыкладъ, мижъ мурашкамы одной породы жывуть цвиркуны; и жывуть воны зъ своимы господарямы въ велькій згоди. Въ погоду си цвиркуны вылазять зъ мурашныка та й цыбають соби скрызъ на вольнй воли, а въ негоду тикають до мурашныка. Якъ мурашкы лышають свою оселю и перебираються до другого мурашныка, то й цвиркунивъ забирають зъ собою. Си дармоиды хочъ шкоды не роблять, а то бувають въ мурашныку й зовсимъ небажани мешканци. Йесть, напрыкладъ, такой соби невелычкый жучокъ, що на выдъ зовсимъ схожый зъ мурашкамы того гнизда, де винъ оселюеться. Робочи мурашкы прыймають його за свого, а винъ и корыстуется зъ сього та, якъ харцызяка той запеклый, нышкомъ душыть молодыхъ мурашокъ и высысае зъ нихъ сикъ. Та биля мурашокъ туляться ще й таки комахы, що жывуть зъ того, що видбирають у нихъ йижу або просто такы ихню кровь соуть. Сыхъ кузокъ-дармоидивъ, що

звуться антенофорами, дуже часто лучається бачыты по мурашныкахъ. Антенофоръ—се дуже малесенька кузочка и живе вона на тили у мурашки, якъ правдыва воша, та ще завше на одному мисци сыдыть: або пидъ шыєю, або по обыдва боки живота. Коли скынуты сього дармоида до долу, то винъ заразъ починое вытягуватися, нибы наважується цыбнуты на когось. И справди, тилько яка-небудь мурашка необережно наблызяться до його, то винъ заразъ и опынётся на ній. На кинчыкахъ лапокъ у сени кузкы зъявляється дуже лыпкый сикъ, и коли вона выскочыть на мурашку, то заразъ нибы прыкыпыть до ии тила. Мурашка, почувшы на соби такого верховця, починое бигаты, мовъ несамогыта, вышкыряе щелепы, чухається лапками; навить судорога ии иноди хапае; все намагається досягты свого ворога ядовытымъ своимъ жаломъ. Та дармоидъ въ одынъ ментъ встыгъ систы на такому мисци, де його мурашка не достане. Незабаромъ мурашка, бачучы, що сени напасти не спекатыся, заспокоюється и носыть на соби свого ворога. Досыть мурашци заспокоитыся, и антенофоръ ничего не боиться: його вже не зачеплять. Лучалося навить бачыты, що мурашка, чыстячы другу и побачывши въ неи на тили антенофора, заразомъ обчыстыть и його, але не скыне до долу. Перелазяты си дармоиды зъ одной мурашки на другу, якъ ти збираються до купы: ставшы на задни лапкы и пиднявши лыпки передни, воны цыбають на яку

хтять. Антенофоры йидять смачный сикъ, що мурашка ховае у своему воли. Кримъ антенофоривъ ще йесть дармоиды, що жывуть на тили у мурашкы та кровь ии ссутъ.

VII.

— Якъ мурашка, бигаючы скризь, до дому потрапыть вернутыся? То жъ въ травы завше зъ дороги можна збытыся?—мовывъ Василь.

— Та воно такъ бы й було, колы бъ мурашкы не робылы на вси бокры видъ мурашныка сылу узенькыхъ, чыстенъкыхъ стежечокъ; сымы стежечкамы имъ зручно по здобычъ ходыты. Кажуть, що мурашкы, роблячы свои стежечкы, не тылько выгрызають по тыхъ мисцяхъ, де мають воны буты, рослыны, але ще й дрибненькымъ писочкомъ ихъ насыпають и такимъ чыномъ мають соби нибы буркованый шляхъ. Кримъ бурковокъ, мурашкы частенько ще роблять хидныкы на вси бокры видъ свои осели, иноди навить дуже далеко. Си хидныкы найчастише простують до тыхъ рослынъ, по якыхъ жывуть рослынни воши. Корысна ричъ таки хидныкы! Одно, що се добрый та зручный шляхъ на здобычъ та до „коривокъ“ ходыты; а друге—си хидныкы надежный захыстокъ видъ ворогивъ, нибы фортеця яка.

— Слухай, Павле, чы мурашка спочывае колынебудь, чы весь викъ свій буркуе шляхы, будуе осели, турбуеться про йижу?..—спытавъ Марко.

— А вже жъ спочывае!—одказавъ Павло.—

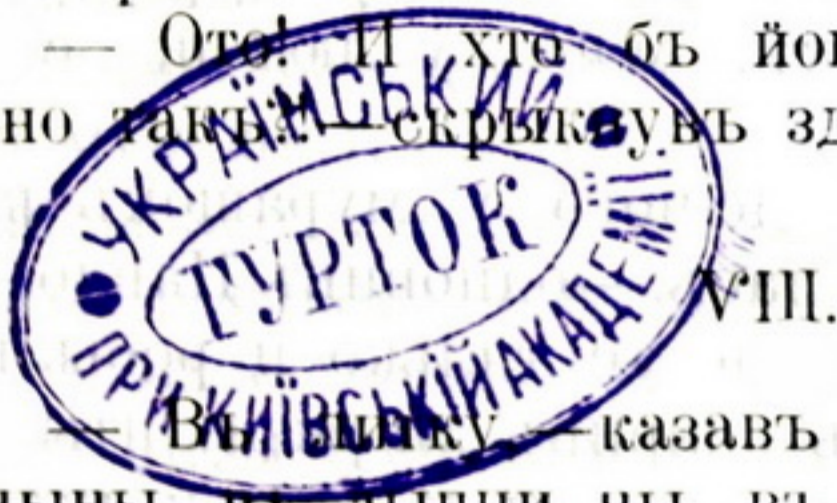
Хиба вона невилыныкъ якыйсь, чы якъ, щобъ тилько робыты та робыты безъ кинця-краю?! Йесть у неи часъ и на гулянку, и на жарты! Мають мурашкы и свои забавкы, и свои гулянкы. Одынъ чоловикъ оповидавъ, що винъ бачывъ, якъ мурашкы, гопкы ставшы, гладылы одна одну своимы вусыкамы, пестылы, боролыся та нибы въ пужмиркы гулялы. Други бачылы, що мурашкы зовсимъ безъ злисти халалы одна одну лапкамы та щелепамы, качалыся по земли, бралы своихъ товаришивъ на спыну и бигалы такъ, якъ отъ диты, буває, въ коней граючысь... И багато ще усякыхъ забавокъ йесть у мурашокъ!

— Чыстисенько такъ, мовъ у людей,—сказавъ одынъ хлопець.

— А такъ. багато де-чого у мурашокъ робытыся такого, якъ и у насъ,—одповивъ Павло.— Дуже давно колысь люде те тилько и робылы, що полювалы, усякыхъ звиривъ та ризну птыцю былы и сымъ самымъ годувалы и себе, и дитей своихъ. Черезъ килька часу воны впіймалы деякыхъ звиривъ и почалы биля себе трыматы ихъ; си звире звыклы до людей та вже й не втикалы видъ ныхъ у розлоги степы та темни лисы, а жылы биля людей, плодячысь та мно жачысь... Такимъ чыномъ зъявылася у людей худоба. Покры чоловикъ тилько и знавъ, що полю ваты та биля скотыны ходыты, то винъ, було, николы не трымається одного мисця, а все хо дыть, вештається то сюды, то туды, живучы довше въ тій краини, де багато усякого звире

та птаства водылося, та де гарна паша росла за-для його худобы. Нарешти чоловік навчився землю обробляты. Годи вже тоди йому було мандруваты! Осився він на одному місци, збудувавъ собі добру, мицну хату замисць легенького куриня, ставъ землю ораты, ланы засиваты, пашню зъ поля збираты... Отакъ зъявився чоловік-хлиборобъ. А теперъ, хлопци, згадайте, що я оповидавъ вамъ про мурашокъ. Йєсть міжъ ними, колы памъятаете, воякы (фуражыры), що весь викъ свій тилько полюють, йєсть й таки, що худобу трымають и сымъ жывуть, и нарешти и хлиборобы—йєсть.

— Ото! И хто бь його мигъ подуматы, що воно такъ! — скрыкуувъ здывовано Васыль.

Въ мурашкы — казавъ дали Павло, — теплои дныны въ лыпци чы въ серпни, самычки або мурашыни царыци вылитають зъ мурашныка. Въ повитри воны злитаються до купы зъ самчыкамы, що въ сей саме часъ тежъ кыдають мурашныкъ и летять слидомъ за самычкамы. Настае часъ, колы и си дармоиды выповняють свій обовязокъ. Хутко писля любощивъ сыхъ самчыкы гынуть, а самычокъ, безсылыхъ, нибы зомлилыхъ, робочи мурашкы вносять до мурашныка. Тутъ имъ догожають у всьому, годують, поять якъ николы. Скоро самычки опыняться въ мурашныку, у нихъ заразъ крыльця однадають, а колы

часомъ не буває сього, то вони сами одкусюють ихъ. Та буває, що робочи мурашки, уныкаючы зайвои роботы, не пускають самычокъ та самчыкивъ на двиръ, напередъ одриваючы у нихъ крыльця; тоди вони не вылитають зъ мурашныка, а въ середыни кохаються. Заразъ же, позбавывшысь крыльцивъ, самычки починають нестыся. Кожна зъ нихъ може знести килька тысячъ яечокъ. Самычки несутся, а робочи мурашки пидбирають яечка и зносять ихъ до окремыхъ комирчынокъ, на се прызначеныхъ, и тутъ складають невелычкымы купкамы. Нанесшы скилько зможе яечокъ, самычка здыхае, якъ и самчыки писля любоцивъ. Пидъ часъ, колы самычки несутся, робочымъ мурашкамъ ще бильше стае роботы: вони мало не цилисенькый день носять зъ яечкамы зъ одной горнычки до другои, видповидно до того, скилько треба тепла, щобъ зъ яечокъ вылупылыся диты. Нарешти, черезъ килька дней зъ яечокъ вылуплюються невелычки гробачкы, й трошкы не схожи на велыкыхъ мурашокъ, але хутко зъ нихъ зробляться справжни мурашки. Си гробачкы—велыки ненажеры, и биля нихъ багато треба панькатыся; тымъ то, скоро вони зъявляються на свить, робочымъ мурашкамъ справди нема колы й у гору глянуты. Уси гробачкы зъ себе однакови бувають, та не однакови потимъ мурашки зъ нихъ стануть: килька штукъ зробляться самычкамы, зо два десяткы—самчыкамы, а решта—робочымы мурашкамы.

— Чого се воно такъ?—спытавъ Васыль.

— Ризно про се оповидають, — мовывъ Павло. — Одни думаютъ, нибы се черезъ те робытсья, що самычкы неоднакови яечка несуть: за-для самычокъ одни, за-для самчыкивъ — инши, а за-для робочыхъ мурашокъ — зновъ видминни и видъ першыхъ, и видъ другыхъ. Други жъ кажутъ, що ти гробачкы, якыхъ смачнише годуютъ и биля якыхъ бильше упадають, самычкамы та самчыкамы стають, а решта — мурашкамы робитныцямы. Та воно й справди такъ! Дизналыся вже, що робочи мурашки, колы треба, вміють зробыты самчыка або самычку зъ такого гробачка, що мавъ стати простою мурашкою.

Цикаво глянуты, яка метушня починаясья въ мурашныку, скоро вылуплятьсья гробачкы! Робочи мурашки, дывлячысь на сыхъ ненажеръ, дуже втишаютьсья. На самый передъ воны ихъ складають по окремыхъ, на се прызначеныхъ, маленькихъ горнычкахъ и кожного ранку, — звычайно, колы на двори сухо та тепло, — переносять ихъ зъ ныжнихъ поверхивъ до верхнихъ, де въ день теплише та й свиту бильше, а у вечери, — такъ якъ за годыну до заходу сонця, несуть ихъ назадъ до ныжнихъ поверхивъ, бо тутъ теплише вночи. Заховавши гробачкивъ въ тепле мисце, робочи мурашки повинни ще нагодуваты ихъ разивъ килька на день, якъ отъ и нашихъ маленькихъ дитей треба годуваты. А годуютъ гробачкивъ ось якъ: робоча мурашка спочатку сама бере йижу въ ротъ, а потимъ, колы зъ ней въ роти зробытсья щось нибы лепке

тисто, вона, прытулывшы свого рота до гробачкового, й годуе його сымъ тистомъ. Гробачокъ, якъ зобачыть, що билия його бижыть робоча мурашка, пидіймае свою голову и благаючы дывыться на неи, сымъ самымъ даючы знаты, що винъ йисты хоче. Нагодувавшы гробачкивъ, робочи мурашки мають ще пыльнуваты, щобъ билия кожного зъ ныхъ було чысто, не було смиття, не було бруду. Що-дня кожного треба обчыстыты, облызаты, прычепурыты, щобъ часомъ винъ не занедужавъ та не згынувъ. То жъ подумайте, скилько то кривавои праці прыбувае для робочыхъ мурашокъ разомъ зъ гробачкамы!

Коженъ гробачокъ росте и, выросшы скилько треба, починае зъ рота пускаты нибы слыну, що потимъ робыться тоненькымы ныточкамы. Сымы ныточкамы гробачокъ починае обвирчуватыся, ажъ помы не сплете кругомъ себе мишечка, схожого на яйце.

— Такъ, може, якъ гусельня?—спытавъ одынъ зъ хлопцивъ.

— А вже жъ, — одповивъ Павло. — Сей мишечокъ называють гниздечкомъ або *кокономъ*. Де-хто зве ихъ ще й мурашынымы яйцямы. Та се дурныця, бо справжни мурашыни яйца разивъ въ сто меньши видъ коконивъ. А у насъ на Украини дуже дотепно звуть си коконы мурашынымы подушкамы, бо воны били, чысти та пухки, й справди на подушкы скидаються. „Мурашки, мурашки, ховайте свои *подушкы*“, — кажуть люде. А дитвора выгукуюе:

Муравья, муравья!
Онъ татары йдутъ,
Вашыхъ дитей порижуть,
Ваши *подушкы* заберуть!

Робочи мурашки пыльно глядятъ сыхъ коконивъ, щобъ лялечкы, що въ середыни въ ныхъ жывуть, не згынулы часомъ. И тутъ роботы не меньше, якъ и биля гробачкивъ; не годують ихъ тилько, се одна лыше й полехкистъ. Въ коконови чы подушци сій гробачокъ помаленьку робыться справжнею мурашкою. Колы вже настане часъ молодымъ мурашкамъ вылуплюватися, то робочи мурашки заразъ такы прокусують дирочку въ тимъ саме мисци кокона, де лежить голова. Скоро дирка стане завбільшы такою, що кризь ней можна вылизты молодій мурашци, то заразъ вытягають ии зъ кокона, здырають зъ ней тоненьку пливочку, що обгортала ии, облизують, обчыщають и, покы вона ще безсыла, немощна, дуже іглядять ии, панькаються зъ нею, мовъ бабы-повытухы зъ новонарожденною дытыною. Колы жъ молоди мурашки трохы дужчи зробляться, на ногы, мовлявъ, стануть, починаять ихъ вчыты всьому, що тилько сами знають та роблять. И розумна молодь хутко до всякои роботы прызвычайється и справляе свій обовязокъ бездоганно.

ІХ.

— Въ мурашныку, — казавъ дали Павло, — завше пануе прыязнь та згода, и вси постоянно працюють разомъ, допомагаючи одно одному.

Видомо, що мурашки дуже охайни и чыстять одна другу зъ велькою охотою килька разивъ на день. Не разъ бычылы, що пидбижыть отсе мурашка до одного зъ своихъ прыятеливъ, ляже передъ нымъ и жде, абы той почавъ ии „умываты“ та „росчисуваты“. Прытель заразъ зрозуміе, якои послугы потребують видъ його и, не гаючысь, береться до работы. Спочатку обчыстыть мордочку, щелепы, вусыкы, потимъ груди, нисля передни лапкы, потимъ задни, а нарешти и жывить, роблячы все се зъ охотою, щыро, не хапаючысь, по килька разивъ, ажъ покы товарышъ зовсимъ не зробыться чыстымъ. Дуже любыть мурашка отако чыстытыся, вона раюе просто, оддаючы товарышеви то одну, то другу лапку та лягаючы то на бикъ, то до горы черевомъ. Такъ прыязно та любезно видносятьса мурашки до своихъ землякивъ, до мурашокъ одного зъ нымы мурашныка! Та не така честь чекае на мешканцивъ зъ другихъ мурашныкивъ. Не дай Боже якій-небудь смилывій мурашци нарочыто або й нѣхотя забресты, не кажу вже въ чужый мурашныкъ, а навить и на стежечку, що належыть до чужого мурашныка. Ии покусають, мисця жывого на ній не зоставлять, а то й зовсимъ зайдять. Зовсимъ не такъ зустричають вони свого земляка, що килька день, далеко на здобычъ ходывшы, до мурашныка не навертався; поворотъ його такъ само швыдко прыमितять, якъ и одвидыны ворога, та не такъ його витають, а зъ ласкою, зъ прыязню: облызують, обчыщають,

годують, ризными способамы выявляючы радисть, що винъ до дому вернувся. Щобъ вы зналы, якъ уміють мурашки видризняты свого одъ чужого, роскажу вамъ килька подій, що свидчать про се. Одного разу взято було зъ мурашныка двохъ чы трьохъ мурашокъ и продержано ихъ въ неволи килька тыжнивъ. въ тій думци, що за сей часъ землякы зовсимъ ихъ забудуть и, колы воны до дому вернуться, не впизнають. Та не такъ склалось, якъ гадалось! Колы воны, видсыдившы килька недиль въ неволи на чужыни, прыбулы зновъ до дому, ихъ заразъ вси впизналы, щыро прывиталы, вшановалы и, якъ дорогыхъ та мылыхъ гостей, въ мурашныкъ завелы. А спробуйте впусыты чужу мурашку — ій заразъ смерть заподіють або на добрый кинець зъ велькою зневагою геть проженуть.

Другымъ разомъ взяли зъ двохъ ризныхъ мурашныкивъ килька мурашокъ и посадылы ихъ въ окреми склянкы, завъязавшы диркы тонкою серпанкою; потимъ поставылы склянкы въ такимъ мисци, де мурашки зъ одного мурашныка могли бъ бачыты и своихъ и чужыхъ. Мурашки, вглядывшы своихъ землякивъ въ неволи, зовсимъ не выявылы бажання вызволыты ихъ, а колы зобачылы чужыхъ, то зъ велькою ненавыстю кынулыся до нихъ, хутенько вылизлы на склянку и, бигаючы кругомъ, стали шукаты дирочокъ въ серпанци, щобъ влизты въ середыну и задушыты ихъ. Тымъ то можна думаты, що мурашки дужче ненавыдятъ чужыхъ, нижъ люблятъ своихъ, бо

колы бѣ не такъ, то воны повинни перше землякамъ помичъ дати або й зовсимъ ихъ вызволыты, а не до чужыхъ кыдатыся. Та, дыводывне! Не вважаючи на всю прыязнь мурашокъ до землякивъ, лучається часомъ бачыты, що й зъ своимы воны жорстоко, нибы зъ ворогами, поводяться. Одного разу невелычкый гуртокъ мурашокъ полизъ въ горщыкъ по медъ. Зненацька килька мурашокъ застрягло въ меду и стали потопаты, а товариши ихъ, нибы й не бачать сього та, ласуючы соби спокійнисенько медкомъ, й гадкы не мають допомогты нещаснымъ. Другымъ разомъ одынъ ученый взявъ зъ мурашныка килька штукъ мурашокъ и прысыпавъ ихъ легенько землею. И що жъ вы соби подумаете? И одна зъ вильныхъ мурашокъ, що тутечкы жъ скризь бигалы, не звернула жадной увагы на своихъ безталанныхъ товаришивъ, що булы бѣ дурнисенько погыблы, колы бѣ самъ ученый не вызволывъ ихъ одъ выдымой смерты.

Але, не вважаючи на се, мурашка зовсимъ не жорстоке створиння. Навпаки, дуже часто лучається бачыты въ жытти мурашокъ таки подіи, що свидчать про ихню любовъ до своихъ землякивъ та велыку прыхыльнисть до свого безталанного брата. Видомо, напрыкладъ, що мурашки, здыбавшы десь въ дорози слабого або пораненаго товариша, несуть його до мурашныка и тамъ догожають йому у всьому, пыльнують, щобъ вишь мавъ що йисты та пыты, та щобъ тепло йому було, ажъ помы не вычуняе. Але колы воны бачать, що

ихній товаришъ дуже слабый и немынуче вже помре, то не дуже бидкаються зъ нымъ, а вынесуть зъ мурашныка и покынуть на ласку Божу. Одынъ ученый, Бельтъ, ось що оповидае про прыязнь мурашокъ до своихъ землякивъ. „Разъ, — каже винъ, — стежучы за невеличкымъ гурткомъ мурашокъ, я взявъ та й поклавъ на одну зъ нихъ невеличкога каминчыка. Якъ тилько мурашка, що йшла слідкомъ за нещасною, побачыла сю прыгоду зъ товаришомъ, то заразъ стревожена вернулася назадъ и оповистыла товаришивъ про нещастя. Ти заразъ прыбиглы вызволяты невольныка, и почалася работа: одни грызлы каминець та сылкувалыся його зъ мисця зрушыты, други тяглы невольныка за лапку зъ такою сылою, що, думавъ я, воны одирвуть йому и; и доты отако воны тяглы його, покы не вызволылы. Другого разу побачывъ я, що килька мурашокъ бижать стежечкою. Я взявъ та й накрывъ одну зъ нихъ шматочкомъ глыны такъ, що й було выдко всього-на-всього одну голову, и посадывъ свого невилныка осторонь видъ стежечкы. Килька мурашокъ полизло дали, не примитывшы сього; нарешти одна вглядила невилныка и стала вызволяты його, та не сыла ии була зробыты се. Тоди вона дуже прудко побигла геть видъ нещасного, и мени на думку спало, що вона кынула товариша пры лыхій годыни; але выйшло, що вона побигла за пидмогою. Швыдко прыбуло штукъ зъ 12 мурашокъ, и выдко було, докладно воны зналы про нещастя зъ своимъ товаришомъ,

бо прыбиглы, не зупыняючысь, до невилыныка и заразъ вызволены його“. Тымъ то не грихъ те-перъ буде мовыты, що мурашки, хочъ и не вси завше, добри створиння.

Я вамъ казавъ вже, що мурашки зъ ризныхъ мурашныкивъ ворогують мижъ собою. Тымъ то й не здивуетеся, колы додамъ, що воны воюють мижъ собою, сходяться до бою, берутъ въ неволю, напередъ шлють шпыгивъ та розвидчыкивъ, якъ и люде пидъ часъ вѣйны. Дуже цикава ричъ отси мурашыни бѣйки та вѣйны. Воюючы, мурашки мають таку саму мету, якъ и люде: имъ треба зруйнуваты та зграбуваты маетки ворогивъ, забраты тыхъ въ неволю, щобъ потимъ було кому робыты на нихъ. Слухайте-но, я вамъ роскажу про одну мурашыну вѣйну, що самъ бачывъ.

Почалы руди мурашки зъ чорнымы воюваты. Чорни не сподивалыся ни звидкы нападу и, якъ звычайно, робылы свое дилю: лагодылы оселю, годувалы дитей, добувалы йижу и т. и. Колы се килька чорныхъ мурашокъ примичають, що по ихнихъ стежечкахъ нибы руденька смуга або пляма сунеться. Заметушылыся чорни мурашки, прыбиглы до мурашныка и пидѣйняли тревогу. Стрепенулыся мурашки-воякы, полякалыся трохы мурашки-робитныкы, зачулы выдыму погыбиль свою великоголови слипци. Але нема чого часъ гаяты—треба боронытысь, не жалкуючы жыття своего, треба не даваты ворогамъ на поталу хаты ридной, малыхъ дитокъ, худобы,

скарбу, добра свого. Повылазылы зъ мурашныка, лышылы биля дирочокъ добру варту и почалы чекаты на ворога свого. А ворогъ все наблыжається та наблыжається. Спереду бижыть килька велькоголовыхъ розвидчыкивъ та шпыгивъ; попереду та зъ бокивъ идутъ мурашкы-воякы, а слидкомъ за ными—прости робочи мурашкы: се нибы добровольци або запасне вѣйсько. Зъ боку несуть килькохъ велькоголовыхъ мурашокъ—се ихня вѣйськова старшына, що вѣйскомъ кермуе. Нарешти обыдва ворожи таборы зѣйшлыся, и почалася кривава баталія. Почалася работа щелепамы; бѣются невельчкымы гурточкамы, бѣются и одынь на одынь. Ось два юнакы сцепылыся щелепамы и хоче одынь другого влучыты въ поранене мисце кинчыкомъ свого жывота.

— Нащо?—спытавъ Васыль.

— А бачте, кожна мурашка кинчыкомъ жывота пускае такой ядъ, що зветься мурашыною кыслотою. Скоро крапелька сеи кыслоты впаде на поранене мисце, то не жытыме вже покаличеный, згыне.

Скризь навкругы мурашныка бѣйка! Ось килька рудыхъ робочыхъ мурашокъ впѣймалы одну вельчезну чорну мурашку и немылосердно тырмосують ии. Нарешти одна зъ рудыхъ выбрала слушну годину, прыгнула ий на спыну и видгрызла щелепамы вельку гѣлову: загынувъ велькоголовый воякъ! А биля надвирнихъ дирочокъ кривавый бѣй кыпыть: руди сылкуються въ середыну влизты, а чорни не пускають ихъ. Нарешти вартовыхъ вбыто, и пере-

можци безъ ладу, купама вбигають въ середыну, хапають дитей, лялечокъ, йижу и все се несутъ до свого мурашныка. А зверху тымъ часомъ ще баталія не втыхае, та выдко, чорни знесылилы вже, подаються. Нарешти руди одолилы и хутенько вертаються до дому, несучы въ щелепахъ здобычъ: чорныхъ невилыныкывъ, ихнихъ дитей, лялечкы, зерно, навить мертвыхъ чорныхъ мурашокъ, щобъ на радощахъ поласуваты нымы. Сумно дывытыся на сю картину руины та смерты! Зруйноване гниздо, роскыдани лялечкы, розсыпане зерно, и мисце, де бій бувъ, трупомъ вкрыте, поодрывани головы, ногы, щелепы; мижъ нымы бигае килька рудыхъ и чорныхъ мурашокъ: вони берутъ пораненыхъ та покаличеныхъ и несутъ ихъ въ мурашныкъ, звычайно коженъ у свій, и тамечкы имъ запомогу дають. Така то мурашына вйна!

Х.

— Въ мурашыному вйську въ походи можна налицыты килька тысячъ воякывъ. Идутъ вони швыдкою бойовою ходою, що хвылыны прохочячы зъ аршынъ або й зо два. Та не такъ швыдко вйсько назадъ вертається зъ походу зъ велькою здобычю, зъ вагою. Инколы лучаетсяя, що мурашкы вертаються зъ походу, здобувшы не славы и здобычи, а сорому. Бувае се тоди, якъ ворожый мурашныкъ дуже далеко и вйсько не въ сыли достатыся до його, або колы ворогъ дужый и добре вйсько мае. Тоди мурашкы вер-

таються до дому, бачучы, що нічого не вдіють. Мурашыни війны тягнуться инколы досыть довго: килька днівъ, а то навить и тыжнивъ (одынъ ученый бачывъ мурашыну війну, що ажъ 46 днівъ безъ перестанку тяглася); другимъ разомъ досыть двоухъ-трюхъ кривавыхъ боивъ, и за якихъ-небудь дѣи годыны выдко вже, хто кого одоливъ.

Дуже цікаво воюе *кривава мурашка* (така порода йесть). Звычайно військо сыхъ мурашокъ розбивається на килька загонивъ. Мижъ сымы законами бигають гинци та шпыгы, даючы знаты кожному окремому законови, що треба робыты, куды прямувати, кого доганяты и т. и. Доставшысь до ворожого табору, невеличкый загинъ не зважується на ворога напасты, а тилько добре роздвляється ворожий станъ и чекае на пидмогу. Отъ и пидмога прыйшла: килька невеличкыхъ загонивъ до купы зійшлыся, и починається справжня облога ворожого табору. Стануть кривави мурашки навкругы ворога, мовъ перстнемъ його оточать, а тоди й рушають разомъ зъ усихъ бокивъ и надходять все блыжче та блыжче до табору. Нарешти дійшлы до дирочокъ, кризь яки въ середыну табора вскочыты можна, и заразъ ихъ забирають въ свои руки и ставлять варту. Ти, що въ табори булы, бачучы, що погана справа, хапають свои лялечкы та навтьокы, але кривави мурашки на дирочкахъ стоять, шляхъ имъ заступають та або лялечкы у ныхъ выдырають, або зновъ до табору заганяють. Колы жъ мурашка выбигае зъ табору

безъ лялечкы, порожньома, то їи не зупыняють. Черезъ килька часу вси мурашкы выходять зъ мурашныка, лышаючы на поталу ворогамъ свои лялечкы. А сымъ того лышь и треба! Воны ху-тенъко бижать въ середыну, знаючы, що нїкого вже боятыся, берутъ лялечкы и несуть ихъ до дому.

Чорни мурашкы, колы ихъ забрано на вїйни, стають невилыныкамы рудыхъ и повынни робыты на своихъ панивъ; такымы самымы невилыныкамы стануть и ти мурашкы, що мають буты зъ лялечокъ, набраныхъ въ мурашныку чорныхъ. Не по всехъ мурашныкахъ невилыныкамъ жыветься однаково. Инколы воны справляють таку саму роботу, якъ и мурашкы-робитныци: бувають за нянокъ, мамокъ, майстривъ, стрильцивъ и таке инше. А другимъ разомъ ихни паны зовсимъ не пускають ихъ зъ мурашныка и прымушуютъ въ середыни працюваты: се вже справжни слугы, що тилько їи знають своихъ панивъ та ихнихъ дитей. Колы лучається покыдаты старый мурашныкъ и перебиратыся на жыття въ новый, то невилыныкивъ переносять, боячысь, мабутъ, щобъ воны не втеклы въ свїй ридный мурашныкъ.

Сымъ невилыныкамъ ще добре жыты. А отъ по мурашныкахъ, де паны зовсимъ занехаялы роботу, невилыныкамъ жыветься дуже погано. Робочыхъ мурашокъ по такихъ мурашныкахъ вы їи не впизнаете, — страхъ якъ воны тамъ розпаскудылыся та розледачили. Воны тилько їи знають одну вїйну, щобъ роздобуты новыхъ невилыныкивъ, а то, мовлявъ, и за холодну воду не бе-

руться. Дуже смишни подіи зъ ихъ жыття розкажуть. Си ледари, кажуть, не тилько не будують соби мурашныка, не шукають йижи та не дбають про дитей, але й сами йисты розучуються. Тымъ то все се повинни справляты невилыныкы. Разъ одынъ ученый, абы довидатыся, що буде зъ сымы рознещенымы ледарямы, колы не стане у ныхъ челяди, одибравъ усыхъ невилыныкывъ. Згодомъ винъ побачывъ, що багато зъ мурашокъ-панывъ зъ голоду вмерлю, а решта—дуже схудла и сыльно зрадила, колы ученый имъ вернувъ знову челядь, що заразъ взялася облызуваты та годуваты ихъ. Таки ледачи паны й лазыты часомъ одучуються, тымъ то невольныкы переносять ихъ, колы доводыться ридну оселю кыдаты та на новосилля перебиратыся.

Въ мурашокъ, що сами ничого не роблять та у всьому на невилыныкывъ покладаються, и щелепы таки, що тилько й годни на те, абы ворогови голову одтяты, а йисты нымы, — отъ хочъ бы, напрыкладъ, шматочокъ сахару одкусыты, — неможна. Повыненъ прыслужныкъ прыйты та покласты такому панови йижу въ ротъ, а той тилько проковтне ии и, проковтнувшы, знову роззявляе шыроку пащеку, показуючы сымъ, що ще йисты хоче. Колы прыслужныкъ забарыться, не швыдко страву дасть, то панъ заразъ бижить до його и почынае шарпаты за ногу. Прыслужныкъ заразъ зрозуміе, чого видъ його треба панови и задовольняе його.

Одлюбонъ (ученый, що йиздывъ скризь по

свитахъ та стежывъ за жыттямъ усякыхъ тваривъ) бачывъ въ Бразыліи (въ Пивденній Америкы) мурашокъ, що берутъ до послугъ соби рослынныхъ блощыць. Си блощыци потрибни имъ на те, щобъ переносыты вагу. Идучы въ лисъ по лыстя, си мурашки выгоняють блощыць зъ мурашныка, ставлять ихъ по дви рядкомъ и женуть, куды треба; а колы яка зъ нихъ зледачїе и не схоче йты, то мурашки ии або штовхають головою або жъ кусають. Блощыци, прыйшовшы туды куды ихъ гналы, берутъ лыстя и вертаються до дому. Зъ бокивъ сього гуртка блощыць бижать мурашки погоньчи. Колы роботу скинчатъ, блощыць заразы въ мурашныкъ заганяють, де й годують ихъ, та не дуже добре.

— Роскажу я вамъ,—казавъ дали Павло,—ще одынъ випадокъ зъ жыття мурашокъ, що свидчыть, яки вони розумни створиння. Ось що оповидае одынъ ученый, Фогтъ. „Въ вышныку у мого прыятеля мурашки стали вышни йисты. Щобъ одучыты ихъ видъ сього, винъ на стовбури вышни вымалювавъ загаромъ зъ люльки поясъ, завшыршкы зъ вершокъ. Мурашки, що лизлы велыкымы гуртамы на дерево, якъ досяглы до сси ленкой та смердючої смугы, повернулы назадъ. А ти, що булы на дереви въ той часъ, якъ прытель мій обмазувавъ стовбура, злазячы до долу, не зважылыся перелизты черезъ сю смердючу пляму и, вернувшысь назадъ на гылякы, звидтиля падалы на землю. И такимъ робомъ швыдко й одной неможна було на дереви

вглядиты. Мынуло килька часу, и знову сыла мурашокъ на вышню полизло, несучы въ щелепахъ по шматочку земли. Воны обережно стали класты на намазане загаромъ зъ люльки мисце си грудочки земли, покы не зробылы собі мостка; потимъ потурбовалыся, щобъ мистокъ сей шыршенькымъ та мицнымъ бувъ. А якъ мистъ черезъ усю смугу готовый бувъ, мурашкамъ вже нишо не заважало на вышню лизты, и справди незабаромъ вси гылякы вкрыла велыка сыла маленькыхъ грабижныкивъ“.

— Ото яке — мале, а розумне! — скрыкнувъ Васыль.

— Та на жаль, не завше розумне, — одповивъ Павло. — Багато бачылы выпадкивъ въ жытти мурашокъ, де мурашыного розуму й на крыхотку не выдко було. Одынъ ученый англиецъ, Джонъ Леббокъ, повисывъ разъ такъ якъ на четверть вершка надъ мурашныкомъ шклянку зъ медомъ и, щобъ мурашки могли поласуваты сымъ медомъ, зробывъ винъ зъ паперу стежку, завдовжки зъ пивтора сажни, зъ мурашныка до шклянкы. Мынуло 5 або 6 хвылынъ, и по сій стежци стали бигаты мурашки по медъ. Тоди Леббокъ взявъ та й насыпавъ зъ земли мижъ шклянкою и мурашныкомъ невелычкога горбыка такъ, що досыть було вылизты на його, щобъ заразъ и въ шклянци опынытыся. Мурашки хутко зрозумилы, до чого се йдется, покынулы довгий папиряный шляхъ и почалы ходыты по медъ вже короччою дорогою. Та Леббокъ згорнувъ зъ вершечку трохи земли,

такъ що горбокъ вже не досягавъ до шклянкы зъ медомъ. Мурашки, примитывшы се, не знали, що имъ початы. Дали ти, що въ шклянци булы, стали знову вертатыся до дому по папери, и жадній зъ ныхъ на думку не спало взяты та й цыбнуты до долу, а видъ шклянкы до вершечка земляного горбыка не було й чверти вершка. Та й ти мурашки, що по медъ лизлы, выбигшы на горбокъ, покрутылысь-повертылысь та й подалыся до шклянкы по папери. И одній въ голову не прыйшло ще трошечкы земли прысыпаты та ходыты по медъ коротшымъ шляхомъ.

— А що роблять мурашки зъ своимы мерцямы?—спытавъ Васыль.

— Мерцивъ своихъ, — одказавъ Павло, — мурашки выносятъ геть зъ мурашныка и кыдають ихъ, якъ найдали одъ дому. Багато разивъ доводилося бачыты, що воны ихъ въ води топлять, а то навить и ховають. Одного разу била мурашныка було вбыто килька мурашокъ-воякивъ. Незабаромъ до покійныкивъ назбигалося дуже багато мурашокъ. Воны почалы радытыся мижъ собою, а дали кожныхъ дви мурашки взялы по одному мерцеви и, ставшы довгою лавою, рушылы впередъ. За ными йшло штукъ зъ двисти мурашокъ. Все воны, зъ покійныкамы на переди, прямувалы до пискуватого берега. Прышовшы на беригъ, зупынылыся, покійныкивъ склалы доли и почалы копаты ямы. Выкопавшы ямы, поклалы въ ныхъ покійныкивъ и загорнулы землею. Писля сього вси вернулыся назадъ до мурашныка.

ХІ.

Бачъ! Правду сказавъ Васыль, що мале та розумне, мовывъ Марко.

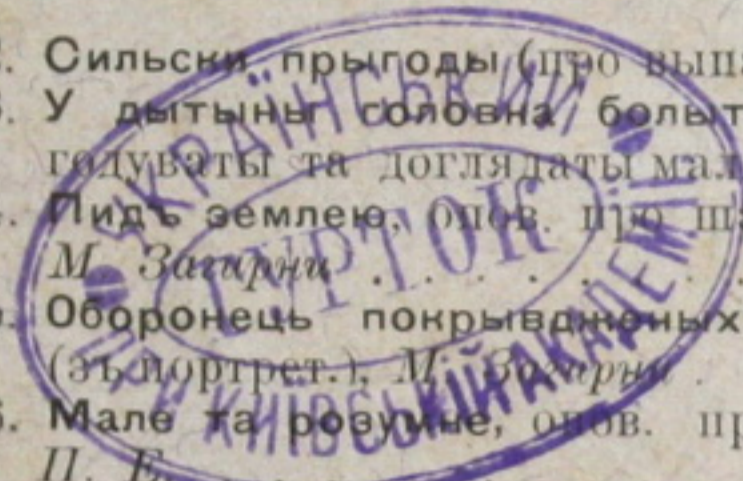
— Що правда, то правда,—одказавъ Семень: знае якъ повернутися и вдома, и по-за домою... Хазяйновыта комаха!

— Нихто бъ и подуматы не мигъ, мовывъ Павло, щобъ та сама манисенька мурашка, що скризь навкругы насъ бигае, умила такъ добре жыты, ажъ помы багато ученыхъ людей не стали до ныхъ прыглядатыся та стежыты за нымы. А стали си люде всякыхъ способивъ вжываты, щобъ узнаты усю правду про мурашыне жыття, то й довидалыся про усе те, що я вамъ оповидавъ отуть. Та далеко не все я вамъ росказавъ. Багато бъ треба часу, абы пересказаты геть усе, про що учени люде дизналыся, стежучы за мурашкамы, та й другимъ переказалы.

Переказавъ П. Е.

- *№ 25. Якъ дбаешъ, такъ и маешъ (про господарство).
М. Ганька . . . . . ц. 3 к.
- № 26. Наймычка, поэма Т. Г. Шевченка (зъ 30 мал.) ц. 3 к. (вел. 10 к.).
- *№ 27. Прыгода на хутори, О. Русова (метеорологія, зъ 18 мал.) ц. . . к.
- № 28. Божя искра, оповидання про Рафаэля, С. Русовой
(зъ 15 малюнкамы) . . . . . ц. 5 к. (велен. 10 к.).
- № 29. Катерына, поэма Т. Г. Шевченка (зъ 15 мал.) ц. 5 к. (вел. 10 к.).
- № 30. Ходимо за Нымъ, О. Кониського (зъ 9 мал.) ц. 5 к. (вел. 10 к.).
- № 31. Винокъ (чытанка), О. Билоусенка (зъ 120 мал.) ц. 35 к.
(вел. 60 к.).
- № 32. Сильски прыгоды (про выпасы), Т. Рыльского . . . . . ц. 5 к.
- № 33. У дытыны соловна болеть—у матери сердце (якъ
гелуваты та доглядаты малыхъ дитей), Г. Задёры . . . ц. 5 к.
- № 34. Пидъ землею, опов. про шахты (выд. 2-е, зъ 8 мал.),
М. Загирни . . . . . ц. 12 к.
- № 35. Оборонецъ покрывденныхъ, опов. про Линкольна
(зъ портрет.), М. Загирни . . . . . ц. 10 к.
- № 36. Мале та розумне, опов. про мурашокъ (зъ 2 мал.),
П. Б. . . . . ц. 8 к.

Брошюры, обозначенныя звѣздочкой *, получили одобреніе Министерства Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ.

Печатаются: Оповидання про рослыны, О. Степовыка; Середъ виноградаривъ пивденной Франціи, С. Русовой; Колумбъ, Д. Дорошукъ; Кърыло и Мефодій, А. С-го; На громадській роботі, Д. Дорошукъ; Розмова про земни сылы М. Комаря.

Готовятся къ печати: Державна рада и нови права, С. Смутка; Про участь народа въ справахъ державныхъ, А. Волыниця; Державный ладъ, К.; Якъ выбираютъ посливъ до рады державной, К.; Нови царські законы, М. Комаря; Який бувъ ладъ въ Афинській держави, М. Загирни; Товарыські крамныци, В. Доманыцького; Вашингтонъ, М. Загирни; Якъ кныжки друкуються, Б. Гринченка; Про посуху, Тертычного; Про холеру, М. Левицького.

На основаніи циркулярнаго предложенія Мин. Нар. Просвѣщенія попечителямъ учебн. округовъ, отъ 10 воября 1901 г. за № 31977, книги спеціального сельско-хозяйственнаго и технического содержания, рекомендованныя, одобренныя или допущенныя Мин. Земл. и Гос. Им. для бібліотекъ подвѣдомственныхъ ему низшихъ учебн. заведеній, допускаются также и въ училищныя и народныя бібл., подвѣдомств. Мин. Нар. Пр. („Прав. Вѣстн.“ 21 декабра 1901 г. № 278).

ГЛАВНЫЕ СКЛАДЫ ИЗДАНИЙ ОБЩЕСТВА: въ Спб.—въ книжн. магаз. Н. Г. Мартынова (Александринская площадь, д. 5) и въ Кіевѣ — въ книжн. маг. „Кіевской Старины“ (Безаковская, 14), СКЛАДЪ ПРАВЛЕНІЯ: Спб., Казанская, 39, у д-ра медицины Е. С. Грибинюка. Сверхъ того, изданія Общества можно получать во всѣхъ лучшихъ книжныхъ магазинахъ.